

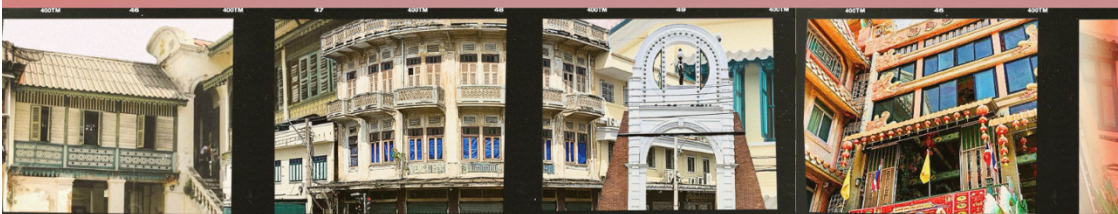
โครงการการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งเรียนรู้
เพื่อการท่องเที่ยวทางศิลปวัฒนธรรมในกรุงเทพ ฯ

เส้นทางที่ 3

ศิลปกรรมกับความหลากหลาย ทางวัฒนธรรม

ย่านสามแพร่ง ย่านคลองคูเมืองเดิม
และวัดทิพยวารีวิหาร

วันที่ 19 พฤศจิกายน พ.ศ. 2566

สารบัญ

ย่านสามแพร่ง : แพร่งสรรพศาสตร์ แพร่งนรา และแพร่งภูธร....1

1. ประวัติความเป็นมาของย่านสามแพร่ง1

2. สถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 ในย่านสามแพร่ง.....6

2.1 แพร่งสรรพศาสตร์ 7

2.2 แพร่งนรา 10

2.3 แพร่งภูธร 17

3. บริบทของสังคมที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดรูปแบบ
สถาปัตยกรรมย่านสามแพร่ง 28

ตึกแถวและสถานที่สำคัญย่านคลองคูเมืองเดิม 34

1. ตึกแถวถนนบำรุงเมือง-ถนนเฟื่องนคร 34

2. ตึกฟาซาล..... 40

3. คลองคูเมืองเดิม 43

4. ตึกแถวย่านพระยาศรี..... 48

5. ถนนเจริญกรุง 54

6. วังบ้านหม้อและย่านบ้านหม้อ 57

วังบ้านหม้อ.....	57
ย่านบ้านหม้อ.....	61
7. ตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ - ปากคลองตลาด	65
8. ปากคลองตลาด.....	68
9. ตึกแถวหน้าตรอกกานูมาศ	71
10. โรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุง	75
วัดทิพยวารีวิหาร	78
1. ประวัติดิ.....	78
2. ศิลปกรรม.....	79
บรรณานุกรม.....	86

ย่านสามแพร่ง : แพร่งสรรพศาสตร์ แพร่งนรา และแพร่งภูธร

1. ประวัติความเป็นมาของย่านสามแพร่ง

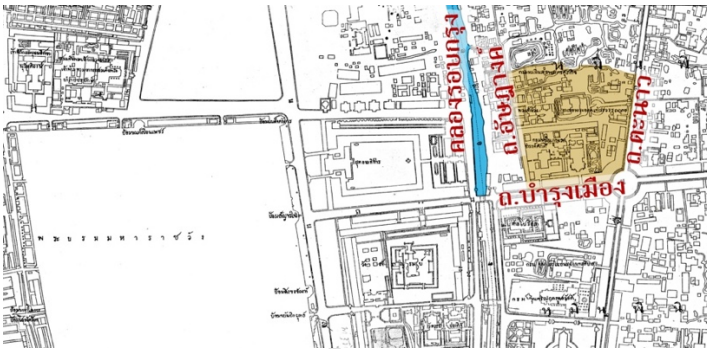
“ย่านสามแพร่ง” เป็นชื่อเรียกบริเวณที่เป็นที่ตั้งของถนน 3 สาย ซึ่งอยู่ถัดจากพระบรมมหาราชวังไปทางทิศตะวันออก ประกอบด้วยถนนแพร่งสรรพศาสตร์ ถนนแพร่งนรา และถนนแพร่งภูธร มีอาณาเขตปลายสุดฝั่งตะวันออกจรดกับถนนตะนาว ฝั่งตะวันตกบรรจบกับถนนอัษฎางค์ ฝั่งทิศเหนือกับทิศใต้ไปสิ้นสุดที่ศาลเจ้าพ่อเสือและถนนบำรุงเมืองตรงสี่กั๊กเสาชิงช้าตามลำดับ (ภาพที่ 1) โดยชื่อเรียกของถนนแต่ละสายจะคล้องกับพระนามของพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ที่ทรงประทับอยู่ย่านนี้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ได้แก่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์¹ อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐานระบุเกี่ยวกับความเป็นมาของคำว่า “สามแพร่ง”

¹ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของ กรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547), 7 – 19.

สันนิษฐานได้ว่าอย่างช้าที่สุดน่าจะเริ่มใช้หลังจากมีการปรับปรุง ถนนอัษฎางค์ หรือถนนเลียบบคลองคูเมืองเดิม ในปี พ.ศ.2439 ทำให้เกิดทางแยกจากถนนทั้งสามที่ต้องตัดถนนเพื่อทำทางออกฝั่ง ถนนอัษฎางค์เพิ่ม หลังจากเดิมที่มีทางเข้า – ออกเพียงด้านเดียว คือฝั่งถนนตะนาว (ยกเว้นถนนแพรงภูธรที่มีทางออกฝั่งถนน บำรุงเมืองด้วย)²

ย่านสามแพร่งเป็นพื้นที่ที่มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง อย่างช้าที่สุดนับแต่รัชกาลที่ 2 เป็นต้นมาส่วนหนึ่งอาจเป็น เพราะที่ตั้งที่อยู่ไม่ห่างจากพระบรมมหาราชวังมากนัก ขณะเดียวกัน การที่มีอาณาเขตด้านหนึ่งของย่านติดกับคลองรอบกรุงซึ่ง รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้ขุดใหม่เพื่อขยายพื้นที่ของพระนคร มาทางฝั่งตะวันออก ช่วยให้ผู้คนในย่านนี้สามารถจับจ่ายใช้สอย ตลอดจนไปมาหาสู่กันได้อย่างสะดวกสบาย เนื่องจากในอดีต แม่น้ำคูคลองต่าง ๆ ถือเป็นเส้นทางสัญจรหลักของชาวสยาม ก่อนจะมีการตัดถนนสาธารณะในสมัยรัชกาลที่ 4

²“แพร่ง” เป็นคำเรียกทางแยกทางบก ดูเพิ่มเติมใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, พิมพ์ครั้งที่ 9 (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2539), 607.

ภาพที่ 1 แผนที่กรุงเทพฯ แสดงตำแหน่งของย่านสามแพร่ง

ที่มา : ปรับปรุงจาก แผนที่กรุงเทพฯ จ.ศ. 1249

สมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้มีการพัฒนาที่ดินเพื่อการพาณิชย์กรรมในเขตพระนคร ตลอดจนมีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค และระบบคมนาคมขนส่ง อาทิ โปรดเกล้าฯ ให้พระคลังข้างที่ซื้อที่ดิน วัง และทรัพย์สินต่าง ๆ ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ในแพรงภูธร เพื่อรื้อและสร้างใหม่เป็นตึกแถวให้เข้า โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงถนนบำรุงเมืองที่เชื่อมอยู่กับถนนตะนาวให้มีขนาดกว้างขึ้นจาก 6 วา เป็น 6 ศอก (6 เมตร เป็น 9 เมตร)³ และทรงมีพระราชานุญาตให้รื้อรางสายสีแดง ของบริษัทรางไทยทุน

³ จดหมายเหตุเล่าเรื่องถนน เมืองบางกอก เล่ม 1 รัชกาลที่ 4 – 5 (กรุงเทพฯ : สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร, 2557), 32.

ซึ่งก่อตั้งโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์วิ่งผ่านย่านสามแพร่ง⁴ (ภาพที่ 2) ส่งผลให้ชุมชนย่านนี้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว กลายเป็นที่รู้จักในฐานะย่านการค้าสำคัญแห่งหนึ่งในเขตพระนคร มีบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์หลายท่านเคยพักอาศัยในย่านนี้ ยกตัวอย่างเช่น ขุนวิจิตรมาตรา, จอมพล ป. พิบูลสงคราม (เมื่อครั้งยังดำรงตำแหน่งเป็นหลวงพิบูลสงคราม) และ มาลัย ชูพินิจ เป็นต้น⁵

ภาพที่ 2 รถมรางสายสีแดง ของบริษัทรถรางไทยทุนที่วิ่งผ่านย่านสามแพร่ง

⁴ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของกรุงเทพฯ, 62.

⁵ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้, (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2545), 27 – 34.

ที่มา : ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของกรุงเทพฯ

(กรุงเทพฯ : มติชน, 2547), 62.

อย่างไรก็ดี ในทศวรรษที่ผ่านมาเมื่อผู้คนเริ่มให้ความสนใจกับกระแสการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมากขึ้น ปรากฏมีนักลงทุนกลุ่มหนึ่งเข้ามาลงทุนธุรกิจด้านการโรงแรมในย่านนี้ ส่งผลให้มีการปรับปรุงตึกแถวบางส่วนให้กลายเป็นโรงแรมและโฮสเทล (Hostel) อาทิ The Bhuthorn Bed & Breakfast, Vivit Hostel และ Pa Prank Hostel บรรยากาศในย่านสามแพร่งจึงเปลี่ยนแปลงไปอีกครั้ง ที่เห็นได้ชัดที่สุด คือบริเวณแพร่งสรรพศาสตร์ เนื่องจากทรัพย์สินส่วนใหญ่ในย่านนี้เป็นของเอกชน ขณะที่สำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ยังคงเป็นผู้ดูแลพื้นที่ในแพร่งนรา และแพร่งภูธรอยู่ ประกอบกับในปี พ.ศ. 2540 – 2541 ตึกแถวในแพร่งทั้งสองได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานจึงมีกฎหมายควบคุมได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ดังกล่าวไม่มากนัก⁶ ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อถัดไป

⁶ยงธนีสร์ พิมลเสถียร, **อนุรักษ์นิยาการ: หน้าพระลาน ท่าช้าง ท่าเตียน** (กรุงเทพฯ : คณะทำงานโครงการอนุรักษ์อาคารโดยรอบพระบรมมหาราชวัง หน้าพระลาน ท่าช้าง ท่าเตียน, 2559), 24.

2. สถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 ในย่านสามแพร่ง

สถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ปรากฏในย่านสามแพร่งแบ่งตามรูปแบบการพักอาศัย ได้เป็น 2 แบบ ได้แก่ “วังเจ้า” เป็นที่ประทับของเจ้านายระดับพระองค์เจ้า มีการระบุดูอยู่ในเอกสารโบราณทั้งสิ้น 4 วัง มีวังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนริศประพันธ์พงศ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ อย่างไรก็ตามเนื่องจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ทรงสิ้นพระชนม์ไปก่อนที่จะสร้างเสร็จจึงมีปรากฏหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมให้ศึกษาต่อได้⁷

ถัดมาเป็นสถาปัตยกรรมประเภท “ตึกแถว” พบอยู่ในซอยแพร่งนรา และแพร่งภูธร ส่วนในแพร่งสรรพศาสตร์แม้จะมีการบันทึกว่าเคยมีตึกแถวและเรือนแถวของข้าราชการในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจตั้งอยู่ ทว่าหลังพระองค์สิ้นพระชนม์ ทายาทได้ขายทรัพย์สินส่วนใหญ่ให้

⁷แน่นน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325 – 2525) (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), 252.

เอกชน มีการรื้อสร้างอาคารเหล่านี้ใหม่อยู่หลายครั้ง ก่อนที่จะเกิดเพลิงไหม้ใหญ่ในปี พ.ศ. 2501 และ พ.ศ. 2510 อาคารดังกล่าวได้รับความเสียหายอย่างหนักจนไม่เหลือร่องรอยเดิม⁸ มีเพียงซุ้มประตูทางเข้าวังซึ่งเป็นหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 เพียงชิ้นเดียวที่สามารถนำมาศึกษารูปแบบได้

อนึ่ง ตึกแถวในแพร่งนรา และแพร่งภูธรเป็นตึกแถวที่สร้างขึ้นเพื่อปล่อยเช่า มีพ่อค้าแม่ค้าคนจีน คนไทย และคนแขกมาเช่าอาศัยพร้อมกับเปิดกิจการร้านขายปลีกเป็นหลัก แตกต่างจากตึกแถวในแพร่งสรรพศาสตร์ที่ใช้เพื่ออยู่อาศัยเท่านั้น จะมีก็เฉพาะห้างเอฟ แกรเลิต แอนด์โก (F.Grahlert & Co.) ของนายแกรเลิต (Grahlert) ช่างทองชาวเยอรมันที่เปิดเป็นห้างขนาดใหญ่ 3 ชั้น⁹ ทั้งนี้วังเจ้าตลอดจนตึกแถวในย่านสามแพร่ง มีประวัติความเป็นมาและมีรูปแบบที่เป็นเอกลักษณ์แตกต่างกันดังนี้

2.1 แพร่งสรรพศาสตร์ เป็นที่ตั้งของ “วังสรรพศาสตร์-ศุภกิจ” วังในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ

⁸ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของกรุงเทพฯ, 102.

⁹ จดหมายเหตุเส้าเรื่องถนน เมืองบางกอก เล่ม 1 รัชกาลที่ 4 - 5, 259.

เจ้ากรมช่างมหาดเล็ก ในสมัยรัชกาลที่ 5 ตัววังมีทางเข้าด้านเดียว คือ ด้านทิศตะวันออกตรงจุดที่ถนนสรรพศาสตร์บรรจบกับ ถนนตะนาว เมื่อครั้งที่ทายาทขายวังสรรพศาสตร์ศุภกิจให้เอกชน หลังจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ สิ้นพระชนม์ ในปี พ.ศ. 2462 ปรากฏมีการรื้อตัววังและตัดถนน ต่อจากทางเข้าเดิมไปจรดถนนอัษฎางค์ที่อยู่ทางทิศตะวันตก¹⁰

ปัจจุบันแม้จะไม่สามารถศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมของ วังสรรพศาสตร์ศุภกิจได้ ทว่า “ซุ้มประตูวังสรรพศาสตร์ศุภกิจ” ที่สร้างขึ้นเมื่อราว พ.ศ. 2444 และได้รับการบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2519 โดยความร่วมมือของสำนักผังเมือง กรมศิลปากร สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ สมาคมอนุรักษ์ศิลปกรรมและ สิ่งแวดล้อม¹¹ ก็สะท้อนให้เห็นรูปแบบการสร้างสถาปัตยกรรมอย่าง ตะวันตกซึ่งเป็นที่ยอมรับในสมัยนั้นได้เป็นอย่างดี เห็นได้จากรูปแบบ ของเสาที่มีการเจาะร่องเสา (Rustication) เพื่อเลียนแบบ การวางอิฐหรือหินอย่างศิลปกรรมตะวันตก ซึ่งมีความลึกลับ

¹⁰ คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของ กรุงเทพฯ, 99.

¹¹ จดหมายเหตุเล่าเรื่องถนน เมืองบางกอก เล่ม 1 รัชกาลที่ 4 - 5, 259.

สามารถมองเห็นปริมาตรของเสาส่วนที่ถูกเจาะออกได้ชัดเจน (ภาพที่ 3) ใกล้เคียงกับรูปแบบอาคารที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานั้นอย่าง ห้างเอฟ แกรเลิต แอนด์โก (F.Grahler & Co.) ที่เคยตั้งอยู่มุม ถนนตะนาวต่อกับถนนแพร่งสรรพศาสตร์มากที่สุด ต่างกับเสาอิง และผนังอาคารที่มีการเจาะร่องเหมือนกันของตึกแถวในย่าน แพร่งนรา และแพร่งภูธร (ภาพที่ 4) สอดคล้องกับคำบอกเล่าของ ขุนวิจิตรมาตราเมื่อครั้งยังพักอาศัยในย่านนี้ว่า สถาปัตยกรรมแถว แพร่งสรรพศาสตร์ดูละม้ายคล้ายกับงานอย่างตะวันตกมากที่สุด ปัจจัยสำคัญน่าจะมาจากพระราชกิจที่ต้องปฏิสัมพันธ์กับ ชาติตะวันตกอยู่เนือง ๆ ทรงมีโอกาสดำทอดพระเนตรเห็น สถาปัตยกรรมต่างชาติ จึงกลายเป็นพระราชนิยมนส่วนพระองค์ ในที่สุด¹²

¹²กาญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้ (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), 20.

ภาพที่ 3 ซุ้มประตูทางเข้าวังสรรพศาสตร์ศุภกิจ

ภาพที่ 4 เปรียบเทียบรูปแบบของเสาที่มีการเจาะร่องด้วยเทคนิคต่างกัน
ของห้างแกรเลิตแอนด์คอมปะนี (F.Grahlert & Co.) กับตึกแถวให้เช่าใน
แฟรงก์furt

ที่มา (ซ้าย) : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2.2 แฟรงก์นรา เป็นที่ตั้งของโรงเรียนตะละภักศึกษา
ซึ่งในอดีตเป็นตำหนักหลังหนึ่งในวังวรารณ ที่ประทับของ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และเป็นวังเจ้า
หลังเดียวที่ยังคงตั้งตระหง่านอยู่ในแฟรงก์นรา นับแต่ราว

พ.ศ.2439¹³ ตำนานหลังนี้มีเอกลักษณ์โดดเด่นแสดงให้เห็นอิทธิพลของงานสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ นอกจากรูปแบบอาคารที่มีโครงสร้างเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น ชั้นบนเป็นอาคารแบบครึ่งปูนครึ่งไม้ รอบตัวอาคารมีเฉลียงไม้ยื่นมาทุกด้าน ด้านหน้าอาคารเป็นมุขสี่เหลี่ยม (Porch) คลุมด้วยหน้าบันทรงโค้ง มีบันไดทางขึ้นอยู่ด้านนอกอาคารข้างมุขหลังคาเป็นทรงปั้นหยา มุงด้วยกระเบื้องลอน (ภาพที่ 5) แสดงให้เห็นเค้าของอาคารแบบ “บังกะโล” ที่พบมากในประเทศอาณานิคม นับจากอินเดียตลอดมาจนถึงสิงคโปร์ (ภาพที่ 6) ซึ่งจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เชื่อว่าไทยเองน่าจะรับเอาแรงบันดาลใจมาจากสิงคโปร์เมื่อครั้งรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไปดูงานและนำเอาแบบอย่างบ้านเมืองที่ได้รับอิทธิพลตะวันตกมาปรับใช้กับไทยแล้ว¹⁴

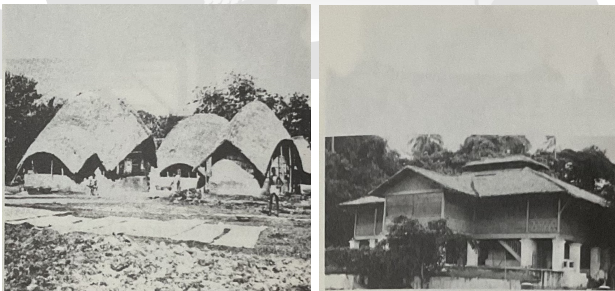
¹³ ยงธนิษฐ์ พิมลเสถียร, อนุรักษ์นิยามอาคาร: หน้าพระลาน ท่าช้างท่าเตียน, 24.

¹⁴ สมชาติ จิงศิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480 (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553, 34-35.

การประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ ของวังด้วยลายไม้ฉลุ ตามอย่าง
“เรือนขนมปังขิง” ก็มีความโดดเด่นแสดงให้เห็นความเป็นตะวันตก
ได้ไม่แพ้กัน

ภาพที่ 5 ตำนกเก่าในวังวรารม หรือโรงเรียนตะละภักศึกษาในปัจจุบัน
ที่มา : สำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

ภาพที่ 6 อาคารแบบ “บังกะโล” ที่สร้างขึ้นในสมัยอาณานิคม
ที่มา : สมชาติ จิงศิริอารักษ์, **สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม
สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480** (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553, 34-35)

ในระยะแรกเมื่อเริ่มเกิดกระแสนิยมการสร้างเรือนอย่าง เรือนขนมปังขิง ซึ่งมีเอกลักษณ์อยู่ที่การนำไม้ฉลุลายมาประดับ ตกแต่งอาคาร เป็นที่น่าสังเกตว่าจะมีการประดับลายไม้ฉลุเฉพาะ ตำแหน่งที่จำเป็น คือบริเวณคريبายคา กับช่องลม เพื่อใช้กันฝน สาดเข้าประตู หรือหน้าต่าง กับใช้เป็นช่องให้แสงและอากาศผ่าน เข้ามาเท่านั้น¹⁵ ทว่าสำหรับวังวรวรณ ปรากฏการนำลาย ขนมปังขิงมาประดับอยู่ในหลายตำแหน่งของอาคาร ได้แก่ ครีบะบายชายคา คอสอง ครีบะบายชายคากันสาดหน้าต่าง ครีบะบายใต้พื้นระเบียง ลูกกรงระเบียง และเท้าแขนรูป สามเหลี่ยม ซึ่งดูเหมือนจะมากยิ่งขึ้นกว่าที่ปรากฏบนตึกแถวในแถบ แพร่งกูธร ที่จะประดับไว้เฉพาะบริเวณช่องระบายอากาศหรือ ช่องแสงเหนือกรอบหน้าต่าง กับครีบะบายชายคากันสาดหน้าต่าง เท่านั้น ปัจจัยสำคัญอาจเพราะขนาดของตัววังที่ใหญ่โตกว่าส่วน ตึกแถว ประกอบกับวัตถุประสงค์ในการใช้งาน กล่าวคือ ตึกแถว เป็นพื้นที่ปล่อยเช่ามิใช่ที่อยู่อาศัยที่ผู้สร้างตั้งใจจะให้อยู่จริง ดังนั้น การประดับตกแต่งอาคารย่อมมีผลต่อต้นทุนในการสร้างที่สูงขึ้น

¹⁵น.ณ ปากน้ำ, แบบแผนบ้านเรือนในสยาม (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2565), 30 - 31.

ส่งผลต่ออัตราค่าเช่าที่อาจจะสูงไปเมื่อเทียบกับรายได้ของกลุ่มคนที่อยู่อาศัยย่านนี้ โดยเฉพาะบริเวณแพรงนรา ดังปรากฏในงานเขียนเรื่อง “กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้” ของขุนวิจิตรมาตรา มีการบรรยายถึงสภาพชุมชนแพรงนราว่าร้านค้าส่วนใหญ่เป็นร้านค้าปลีกขนาดเล็ก เช่น ร้านขายผัก พริก กะปิ หอม กระเทียม ยกเว้นห้างทำพื้นของหมอผ้น ผู้มีศักดิ์เป็นอา สิ่งโคปรโฮเต็ลของชาวแขกยะวาที่อาจจะมีรายได้มากขึ้นมาในระดับหนึ่ง และโรงละครปรีดาลัยของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์¹⁶

นอกจากนี้ สันนิษฐานว่าการปรับเพิ่มตำแหน่งของลายประดับดังกล่าว ยังเกี่ยวข้องกับระบบสัญลักษณ์ที่ใช้เพื่อแสดงฐานานุศักดิ์ของเจ้านายชั้นสูงด้วย เนื่องจากในอดีตตำแหน่งหรือวังเองก็มีบทบาทนอกเหนือจากการเป็นที่อยู่อาศัย ทว่าเป็นเสมือนเครื่องมือในการระบุสถานะของเจ้าของวังด้วย ยกตัวอย่างเช่น ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ สมัยที่วังส่วนใหญ่ยังมีรูปแบบเป็นบ้านทรงไทยเหมือนกับบ้านของขุนนาง และคหบดี เพื่อระบุให้เห็นว่าวังที่ปรากฏเป็นวังของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ เจ้าฟ้า หรือวังของพระองค์เจ้า ก็ต้องสังเกตจากความใหญ่โตของเรือน จำนวนชั้นหลังคา

¹⁶กาญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้, 47-49.

และการประดับใบเสมาบนกำแพง¹⁷ กระทั่งล่องเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 5 แม้จะมีได้มีการแบ่งแยกวงเจ้าแต่ละลำดับชั้นอย่างชัดเจนเท่าสมัยก่อนหน้านี้ เพราะเจ้านายส่วนใหญ่ก็หันมาสนใจสร้างวังตามอย่างอาคารแบบตะวันตกกันแทบทั้งสิ้น ทว่าขนาดความใหญ่โต ความประณีตของลวดลายประดับด้านหน้าอาคาร (Façade) ตลอดจนการทำมุข (Porch) ยื่นออกมาหน้าเฉลียง¹⁸ และการประดับลายไม้ฉลุอย่างหรูหราฟุ่มเฟือยก็มียะเย่เรื่องฐานานุศักดิ์แฝงอยู่เช่นกัน

อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่าลายบนแผ่นไม้ฉลุที่พบประดับอยู่ตามบริเวณต่าง ๆ ของตัววัง มีทั้งที่ใช้เทคนิคการฉลุลายบนพื้นไม้ทั้งแผ่น และการฉลุไม้ให้เกิดช่องว่างที่เป็นลวดลาย

¹⁷ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่องตำนานวังเก่า (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2513), 35 อ้างถึงในแง่ย่อย ศักดิ์ศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325 - 2525), 16.

¹⁸ สมชาติ จิงศิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480, 34-35.

ซึ่งมักใช้กับการทำลายลูกกรงของเจดีย์หรือระเบียงเป็นหลัก¹⁹ ขณะเดียวกันการออกลายส่วนใหญ่ก็แสดงให้เห็นความเป็นตะวันตกกับตะวันออกที่ผสมอยู่ด้วยกัน อาทิ ลายพันธุ์พฤกษา บริเวณเท้าแขน ดุละม้ายคล้ายลายกนกของไทยมากกว่า การเลียนแบบลายดอกไม้ ใบไม้อย่างตะวันตก ขณะที่ลายดอกสี่กลีบที่ประดับบริเวณลูกกรงของเจดีย์อาคารด้านทิศใต้ (ติดถนนแพรงนรา) กลับดูเหมือนกลีบดอกไม้อย่างตะวันตก มากกว่าลายดอกสี่กลีบของไทย เป็นต้น (ภาพที่ 7)

ภาพที่ 7 ลายดอกสี่กลีบ ฉลุลูกกรงเจดีย์ด้านทิศใต้

¹⁹ ภารดี พันธุ์ภากร และเสกสรรค์ ตันยาภิรมย์, การศึกษารวบรวม ลวดลายไม้ฉลุแบบขนมปังขิง สกุลช่างจันทบุรี (ชลบุรี : คณะศิลปกรรม ศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 2547), 64.

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าตัวลายที่ปรากฏบนแผ่นไม้จะมีความหนา ใกล้เคียงกับลายที่พบบนตึกแถวย่านแพรงภูธร วังกรมพระสมมตอมรินทร์ และวังบางขุนพรหม (ภาพที่ 8) ลักษณะดังกล่าวจัดเป็นรูปแบบของลายไม้ฉลุที่พบช่วงรัชกาลที่ 5 หลังจากนี้ไปในสมัยรัชกาลที่ 6 - 7 ตัวลายจะมีพัฒนาการเปลี่ยนไป ค่อย ๆ บาง เปรี้ยวและละเอียดมากขึ้น²⁰

ภาพที่ 8 เปรียบเทียบลายขนมปังขิง ที่ประดับอยู่ตามวังที่สร้างขึ้นใน
สมัยรัชกาลที่ 5

2.3 แพรงภูธร เดิมทีมีวังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูธรศรธำรงค์ดีตั้งอยู่เอื้องไปทางฝั่งคลองคูเมืองเดิม ใกล้กันเป็นวังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์

²⁰ น.ณ ปากน้ำ, แบบแผนบ้านเรือนในสยาม, 172.

พระอนุชาร่วมพระมารดาเดียวกันคือ เจ้าจอมมารดาตลับ พระสนมเอกในรัชกาลที่ 4 สร้างอยู่ใกล้กัน แต่ไม่ทันจะแล้วเสร็จ พระอนุชาทรงสิ้นพระชนม์ไปก่อน²¹ จึงปรากฏหลักฐานให้เห็น เฉพาะวังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูธรเรศธำรงค์ดี เท่านั้น โดยส่วนหนึ่งของวังดังกล่าวเป็นพระตำหนักหมู่หนึ่งใน พระราชวังนั้นทูลทูลยาน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้รื้อมาตั้งในพื้นที่วังสะพานช้างโรงสี วังเหนือของ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นสนธิทนเรนทร์ กับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศิลป์ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 2 กับเจ้าจอมมารดาทิมซึ่งพระองค์ซื้อต่อมาหลังจากเจ้านายทั้งสองสิ้นพระชนม์ เดิมทีพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง พระราชวังนั้นทูลทูลยานขึ้น เพื่อให้เจ้าจอมมารดาตลอดจน พระราชโอรสในพระองค์เสด็จออกจากพระบรมมหาราชวังไป ประทับ หลังจากพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขึ้น ครองราชย์ ทว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง สวรรคตไปก่อน จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อมาสร้างตามวังของพระรา-

²¹ แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325 - 2525), 252.

โอรสแทน²² พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูธรธรรมาลังการังสรรค์ทรงประทับอยู่ในวังนี้จนสิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ. 2440 ตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

ในปี พ.ศ. 2449 เจ้าในกรมที่ประทับอยู่ต่อได้ขายวังตลอดจนทรัพย์สินที่อยู่ในละแวกใกล้เคียง ได้แก่ ตึกแถวริมถนนบำรุงเมือง โรงแถวในที่ริมถนนอัษฎางค์ โรงรถในที่ริมถนนบ้านตะนาว ให้แก่พระคลังข้างที่²³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะโปรดเกล้าฯ ให้ริ้ววังสร้างเป็นตึกแถวล้อมรอบตลาดต่อมา ปัจจุบันตำแหน่งที่ตั้งของวังเดิมกลายเป็นที่ตั้งของสถานีกาชาด 2 สุขุมลอนามัย ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตขณะดำรงตำแหน่งอุปนายกแห่งสภากาชาดสยามโปรดฯ ให้สร้างในปี พ.ศ. 2470 เพื่อเป็นสถานือนามัยสำหรับพระนคร และเพื่ออุทิศ

²²แห่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325 - 2525), 252.

²³พรทิว สุปถันนันทน์, การจัดการอสังหาริมทรัพย์ในกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2444 – 2475 (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542), 57.

ถวายเป็นพระกุศลให้แก่สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า พระอัครราชเทวี (สมเด็จพระนางเจ้าสุชมालมารศรี)²⁴ ขณะที่มีการปรับปรุงพื้นที่ตลาดเก่าเป็น “ลานภูเรศ” สำหรับคนในย่านสามแพร่งใช้จัดกิจกรรมของชุมชน (ภาพที่ 9)

ภาพที่ 9 ตำแหน่งที่ตั้งของวังในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ ปัจจุบันกลายเป็นสถานีกาชาด 2 สุขุมลอนนัย

ดังนั้น สถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ยังหลงเหลืออยู่ในแพร่งภูเรศจึงมีเพียง “ตึกแถว” ซึ่งสร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2440 มีจำนวนทั้งหมด 121 ห้อง กว้าง 3 เมตร ยาว 12 เมตร สูง 10 เมตร²⁵

²⁴ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของกรุงเทพฯ, 97.

²⁵ รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 ประเภทวัง ศาลเจ้า อนุสาวรีย์ อาคารร้านค้า (กรุงเทพฯ : งานผังรูปแบบฯ ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2521), 192.

โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเป็นตึกแถวเพื่อปล่อยเช่า มีรูปแบบเรียบง่าย ปรากฏการประดับตกแต่งอาคารที่ไม่ซับซ้อนนัก คล้ายคลึงกับตึกแถวในย่านทีลอค อาเยอร์ (Telok Ayer) ชุมชนชาวจีน (China Town) ที่อยู่ทางตอนใต้ของแม่น้ำสิงคโปร์ (Singapore River)²⁶ ซึ่งมีการกล่าวถึงในเอกสารโบราณว่า รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้ถอดแบบตึกแถวมาจากสิงคโปร์ เมื่อครั้งเสด็จประพาสต่างประเทศเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2413 อย่างไรก็ตามก็สันนิษฐานว่าช่างใช้แบบที่เห็นมาเป็นแรงบันดาลใจเท่านั้น เนื่องจากเมื่อเทียบเคียงรูปแบบการตกแต่งด้านหน้าอาคาร (Façade) ของตึกแถวที่สร้างขึ้นในระยะเวลาเดียวกับการเสด็จประพาสแล้ว ปรากฏว่าในส่วนการเจาะช่องลมรูปสี่เหลี่ยมเหนือกรอบประตู – หน้าต่าง และการประดับลายฉลุไม้ไว้ตามช่องลมกับครีบชายคาของตึกแถว ยังมิได้ปรากฏอยู่บนตึกแถวรุ่นแรก ๆ (Early Shophouse Style) ของสิงคโปร์มาก่อน (ภาพที่ 10) แต่จะ

²⁶ Li Tze Ling, “A study of ethnic influence on the facades of colonial shophouses in Singapore: A case study of Telok Ayer in Chinatown ” **Journal of Asian Architecture and Building Engineering** (6)1 (May2007), 46.

เป็นช่วงหลังจากนั้น คือราว พ.ศ. 2443 เป็นต้นไป²⁷ ขณะเดียวกัน
 วิธีการตกแต่งดังกล่าวน่าจะเป็นการลอกแบบมาจากเรือน
 ขนมปังซิงที่สร้างในไทยอีกต่อหนึ่ง มิได้เกี่ยวข้องกับลาย
 ฉลุไม้ประดับช่องลมหรือช่องแสงของสิงคโปร์ซึ่งเป็นรูปแบบ
 งานพื้นเมืองของมาเลย์เอง²⁸ (ภาพที่ 11)

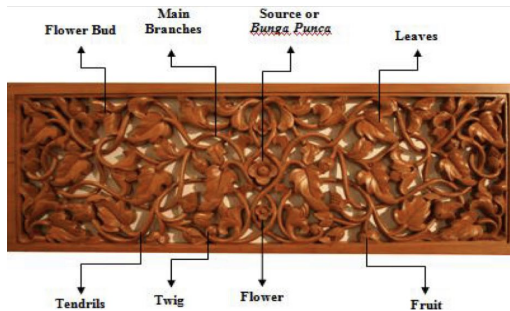
ภาพที่ 10 ตัวอย่างภาพลายเส้น แสดงพัฒนาการรูปแบบตึกแถวในสิงคโปร์

ที่มา : ปรับปรุงจาก <https://www.ura.gov.sg/>

เข้าถึงเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2566

²⁷ Ibid., 44.

²⁸ Wong Fiona E. Chiong, "A visual analysis of the eclectic shophouse façade of Malaysia and its syncretism of cultures" Proceeding of RSU International Research Conference 2021, (April 2021) : 596.

ภาพที่ 11 รูปแบบลายสลักไม้แบบพื้นเมืองมาเลย์ นิยมทำเป็นรูปเรขาคณิต
มิเช่นนั้นก็เป็นลายดอกไม้

ที่มา : Shaffee Nursariani and Said Ismail, “Types of
Floral Motifs and Pattern of Malay Woodcarving in Kelantan
and Terengganu”, *Procedia – Social and Behavioral Science*
105 (2013), 469.

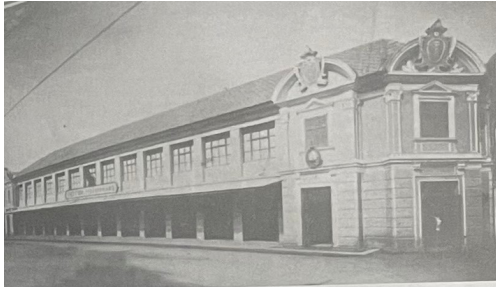
นอกจากนี้ เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบการตกแต่งดังกล่าว
กับอาคารแบบเดียวกันที่ตั้งอยู่ในย่านการค้าเอกชนของไทย
อย่างย่านเจริญกรุง หรือเฟื่องนครซึ่งอยู่ในละแวกใกล้เคียงก็
จะพบข้อแตกต่างที่มีนัยยะสำคัญ สัมพันธ์กับทำเลที่ตั้งของ
ตึกแถวนั้น ๆ ยกตัวอย่างเช่น “ตึกแถวห้องหัวมุม” ฝั่งทิศตะวันออก
ที่ติดกับถนนตะนาว มีการประดับตกแต่งบริเวณผนังด้านนอก
อาคารเฉพาะชั้นแรกโดยอาศัยเสาอิงเป็นตัวแบ่งช่วงตึกแต่ละคูหา
ขณะที่ตัวเสาอิงเองก็มีการฉาบปูนอย่างง่าย ๆ ก่อนจะเซาะร่องเสา

เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อเลียนแบบการเรียงหิน (Rustication)
(ภาพที่ 12)

ภาพที่ 12 การตกแต่งภายนอกอาคาร ส่วนชั้นล่างของตึกแถวหลังหัวมุม
บริเวณแพร่ภุธร ฝั่งถนนตะนาว

ตรงกันข้ามกับรูปแบบของตึกแถวห้องหัวมุมซึ่งเป็นที่ตั้งของห้างสิทธิภัณฑ์ บนถนนเฟื่องนครใกล้สี่กั๊กพระยาศรี นอกจากจะปรากฏการฉาบปูน และเซาะร่องผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเพื่อเลียนแบบการวางหิน หรืออิฐตลอดแนวผนังของชั้นที่หนึ่งแล้ว ยังมีการประดับหัวเสาที่ขนาบกรอบประตูตามอย่างระบบเสาแบบดอริก (Doric Order) ด้วย นอกจากนี้เมื่อมองขึ้นไปด้านหน้าอาคารชั้นสองก็จะพบการนำระบบเสาแบบโครินเธียน (Corinthian Order) มาใช้ควบคู่กับการประดับยอดกรอบหน้าต่างทรงจั่ว (Pediment) (ภาพที่ 13)

ภาพที่ 13 ห้างสิทธิภณัท บณณนเพื่องนคร

ที่มา : ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของ
กรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2547), 33.

นัยหนึ่งการกำหนดรูปแบบของตึกแถว จึงขึ้นกับความสำคัญ
ของถนนเส้นที่ตัดผ่านด้วย ขณะเดียวกันเมื่อพิจารณากระบวนการ
ตัดสินใจเพื่อลงทุนสร้างตึกแถวของกรมพระคลังข้างที่
พบว่าจะมีการสำรวจกลุ่มเป้าหมายที่จะมาเช่าตึกก่อน อาทิ
เป็นผู้เช่าต่างชาติ มีความประสงค์จะเช่าตึกแถวเพื่อประกอบ
ธุรกิจประเภทใด หากผู้เช่าเป็นผู้ค้าชาติตะวันตกรายใหญ่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จะทรงชักชวน
ให้เช่าตึกแถวขนาดใหญ่ ออกแบบสวยงาม ตั้งอยู่ริมถนนสายสำคัญ
ที่มีการสัญจรสะดวกสบาย มีนายห้างฝรั่งหลายคนที่ตกลงตามคำ
ชักชวน เช่น ห้างแบดแมน (Messrs. Harry A. Badman & Co.)

และห้างยอนแซมสัน (John Samson & Son)²⁹ กรณีที่เป็นกลุ่มพ่อค้าปลีก เน้นค้าขายกับชาวบ้านทั่วไปเป็นหลักจะเป็นอธิบดีกรมพระคลังข้างที่รับหน้าที่สำรวจ ส่วนใหญ่มักจะเป็นกลุ่มพ่อค้าชาวจีน ที่เน้นเช่าตึกแถวในราคาไม่สูงมากนัก จึงมิได้ให้ความสนใจเรื่องรูปลักษณะของตัวอาคาร ยกตัวอย่างเช่น ตึกแถวริมถนนอนุวงศ์จรดถนนราชวงศ์ และตรอกวัดพระยาไกร โปรดเกล้าฯ ให้ทำเป็นตึกแถวชั้นเดียวเนื่องจากพ่อค้าชาวจีนแถบนี้นิยมเช่าเป็นโกดังเก็บสินค้า เพราะมีพื้นที่ติดถนนด้านหนึ่งอีกด้านติดแม่น้ำ เป็นต้น³⁰

รูปแบบของตึกแถวยังขึ้นกับสถานะของผู้ครอบครองด้วย ดังเห็นได้ชัดจากความแตกต่างระหว่างตึกแถวในแพรงนรา กับ

²⁹ สยมพร ทองสารี, ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453): ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้ (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 153.

³⁰ สยมพร ทองสารี, ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453) : ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้, 154.

แพรงภูธร แม้จะอยู่ในย่านเดียวกันก็ตาม อาทิ ไม่พบการประดับ
 ตึกแถวในแพรงนราด้วยลายไม้ฉลุแต่อย่างใด จึงสันนิษฐานว่า
 นอกจากทำเลที่ตั้งของแพรงภูธรจะต่อเนื่องกับย่านการค้าสำคัญใน
 เขตกำแพงพระนคร คือสี่กั๊กเสาชิงช้า กับสี่กั๊กพระยาศรีแล้ว
 อีกเหตุผลหนึ่งเป็นเพราะตึกแถวย่านดังกล่าวอยู่ภายใต้การ
 ครอบครองของพระคลังข้างที่ นายทุนรายใหญ่ที่สุดของสยามใน
 เวลานั้นนั่นเอง

โดยสรุปสถาปัตยกรรมย่านสามแพรง ที่สร้างในสมัย
 รัชกาลที่ 5 และยังคงเหลืออยู่ถึงปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นซุ้มประตู
 ทางเข้าวัง วัง ตลอดจนตึกแถว ต่างล้วนแสดงให้เห็น**อิทธิพลของ**
งานศิลปกรรมตะวันตกที่ปะปนอยู่ในระดับมาก - น้อยแตกต่างกัน
 กล่าวคือในส่วนซุ้มประตูทางเข้าวังสรรพศาสตร์กับวังวรรรณ
 จะมีลักษณะความเป็นตะวันตกผสมอยู่มาก ตั้งแต่เรื่องการ
 ออกแบบโครงสร้างไปจนถึงการประดับตกแต่ง ขณะที่ส่วนของ
 ตึกแถวนั้น จะสังเกตได้จากเทคนิคการประดับตกแต่งเป็นหลัก
 ด้านรูปแบบโครงสร้างอาคารจะมีลักษณะผสมผสานระหว่าง
 ศิลปกรรมตะวันตก กับศิลปกรรมจีนผสมไทยอีกต่อหนึ่ง อย่างไรก็ตาม
 การรับอิทธิพลดังกล่าวเป็นการรับมาปรับใช้ มากกว่าเป็นการ

เลียนแบบมาโดยตรง จึงอาจถือได้ว่างานสถาปัตยกรรมในย่านนี้มีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ที่สะท้อนให้เห็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่พบในประเทศไทยช่วงครึ่งหลังของรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ได้เป็นอย่างดี

3. บริบทของสังคมที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมย่านสามแพร่ง

ผลจากการศึกษารูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมในย่านสามแพร่ง สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าวัง ชุมประตู่ทางเข้าวัง และตึกแถวต่างมีรูปแบบของสถาปัตยกรรมตะวันตกผสมอยู่ โดยช่างหรือผู้สั่งให้สร้างน่าจะนำเอารูปแบบของสถาปัตยกรรมตะวันตกทั้งที่พบในไทยและต่างประเทศมาเป็นแรงบันดาลใจ ก่อนจะปรับให้เข้ากับวัตถุประสงค์ในการสร้างอีกต่อหนึ่ง ทั้งนี้สามารถแยกวัตถุประสงค์ในการสร้างสถาปัตยกรรมย่านนี้ได้เป็น 2 ประการ ได้แก่ **ประการแรก** เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างเพื่ออยู่อาศัยโดยเฉพาะ ดังนั้น รูปแบบอาคารตลอดจนการตกแต่งจึงขึ้นอยู่กับรสนิยมของเจ้าของอาคารนั้น ๆ เป็นหลัก สถาปัตยกรรมที่จัดอยู่ในกลุ่มนี้คือ **วังวรวรรม** ทั้งนี้

พระมหากษัตริย์ กับเจ้านายชั้นสูงเป็นบุคคลกลุ่มแรก ๆ ที่หันมาสร้างวังเลียนแบบวังอย่างตะวันตก อาทิ ในปี พ.ศ. 2395 – 2400 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “พระอภิเนาวนิเวศน์” ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ประกอบด้วย พระที่นั่ง 11 องค์ ที่มีลักษณะอาคารและการตกแต่งภายในตามอย่างสถาปัตยกรรมแบบพาลลาเดียน (Palladianism) ของตะวันตก ซึ่งได้แรงบันดาลใจมาจากศิลปกรรมแบบคลาสสิก (Classicism) อีกต่อหนึ่ง เป็นต้น³¹อย่างไรก็ดี ในสมัยนี้ปรากฏการรักษาระเบียบการวางผังอาคารแบบสมมาตร เน้นแกนดิ่งแกนฉากตามอย่างการสร้างหมู่พระมหามณเฑียรในสมัยรัชกาลที่ 1 อยู่ กระทั่งล่วงเข้าสู่ระยะเวลาครึ่งหลังของรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2430 – 2453) จึงหันมาให้ความสำคัญกับการวางผังที่เน้นความสะดวกสบาย และความเหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศมากขึ้น การวางผังพื้นที่ 2 ชั้น ขึ้นนอกเป็นระเบียงห่อหุ้มตัวอาคารอย่างวังวรรรณก็เป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน ตกแต่งตัววังด้วยไม้ฉลุลาย ก็เป็นความนิยม

³¹สมชาติ จิงศิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480, 15-16.

ที่เกิดขึ้นในเวลาร่วมสมัยกัน เป็นอิทธิพลของงานศิลปกรรมแบบตะวันตก ที่รู้จักกันในนาม “Victorian Style”³²

ประการที่สอง เป็นการสร้างเพื่อใช้ประกอบธุรกิจ ซึ่งเจ้าของอาคารมักจะมิใช่ผู้อยู่อาศัยเอง แต่จะเป็นการปล่อยให้บุคคลอื่นเช่า ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าจีนและแขกมาเช่าเพื่อเปิดร้านค้าขนาดเล็ก หรือร้านค้าปลีก บางโอกาสก็ใช้เป็นโกดังเก็บสินค้า พร้อมกับใช้เป็นบ้านพักไปด้วย ขณะเดียวกันพ่อค้าชาวยุโรปก็มักจะเช่าเพื่อเปิดเป็นห้างขายสินค้านำเข้า ดังนั้นรูปแบบอาคารจึงขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้อยู่อาศัยมากกว่าจะขึ้นกับตัวเจ้าของเอง นัยหนึ่งเจ้าของเองต้องพยายามกำหนดรูปแบบการก่อสร้างการตกแต่งอาคารให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เช่า ยกตัวอย่างได้จากรูปแบบการตกแต่งด้านหน้าอาคารของตึกแถวห้องหัวมุมกับความแตกต่างระหว่างตึกแถวที่ดูแลโดยพระคลังข้างที่ในแพรงภูธร กับที่เป็นของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ในแพรงนราที่กล่าวไปแล้วในหัวข้อก่อน

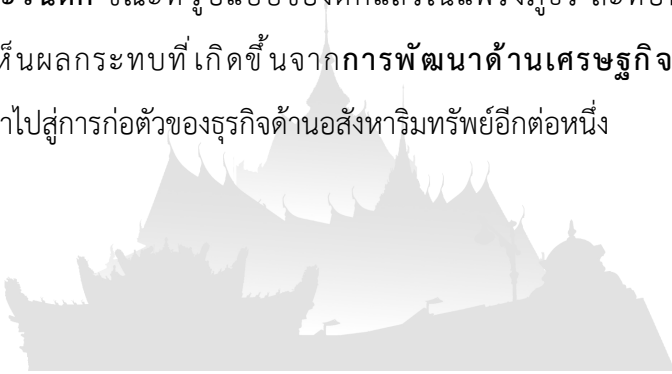
³²กรติ พันธุมภกร และเสกสรรค์ ตันยาภิรมย์, การศึกษารวบรวมลวดลายไม้ฉลุแบบขนมปังขิง สกุลช่างจันทบุรี, 64.

ทั้งนี้ ธรรมเนียมหรือความชอบ ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปและส่งผลกระทบต่อกรอบการออกแบบอาคารสถาปัตยกรรม เช่นที่ปรากฏในย่านสามแพร่งดังกล่าวล้วนมีที่มาจาก การเปิดประเทศและการเปิดตลาดการค้าเสรี (Free Trade) นับแต่รัชกาลที่ 4 ทรงทำสนธิสัญญาเบาว์ริง (Bowring) ในปี พ.ศ. 2398 นั้นเอง มีชาวตะวันตกจำนวนมากหลั่งไหลเข้ามาทำการค้า ตลอดจนตั้งรกรากในไทย บ้างก็เข้ามารับราชการ สนองพระบรมราชโองการในพระบรมมหาราชวัง นำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านภูมิปัญญา โดยเฉพาะในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ จะให้ความสนใจกับแนวคิดเรื่อง “กระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ (Civilization)” หรือ “กระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization)” อย่างตะวันตกเป็นอย่างมาก นำไปสู่การปรับปรุงพัฒนาประเทศขนานใหญ่อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 การพัฒนาที่สำคัญและมีอิทธิพลต่อการสร้างสถาปัตยกรรมในย่านสามแพร่ง คือ **การพัฒนาด้านเศรษฐกิจ** จากเดิมรายได้ส่วนใหญ่ของหลวงมาจากการเก็บภาษี และการค้าสำเภา เมื่อเปิดเสรีทางการค้ารายได้จากการเก็บภาษีลดลงเนื่องจากการกำหนดอัตราภาษีตายตัว การค้าสำเภา ก็มิได้รับความนิยมเช่นในอดีต

กลุ่มเจ้านาย ขุนนาง และคหบดีหันมาสนใจสินค้านำเข้าจากยุโรป เศรษฐกิจอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยม ส่งผลให้ไทยเริ่มขาดดุลทางการค้า และกลุ่มที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดก็เป็นกลุ่มเจ้านาย นัยหนึ่งคือองค์พระมหากษัตริย์นั่นเอง การที่พระมหากษัตริย์ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์หันมาลงทุนกับธุรกิจด้านอสังหาริมทรัพย์ ได้แก่ การสร้างตึกแถวให้เช่า การจัดสรรที่ดินให้เช่า หรือการพัฒนาที่ดินเพื่อขายให้แก่นายทุนอย่างพวกขุนนาง หรือคหบดี เพื่อชดเชยรายได้ที่หายไปจากการยกเลิกการค้าระบบเก่า นำไปสู่การแสวงหาผลกำไรผ่านการพัฒนาระบบคมนาคม เช่น การจัดการรางมาวิ่งในย่านการค้า การถือกำเนิดของรถไฟ การไปรษณีย์โทรเลข และระบบสาธารณูปโภค เช่น การพัฒนาถนนหนทางให้ทันสมัย การพัฒนาด้านการสุขาภิบาล เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่เหล่าพ่อค้านักลงทุน อีกทั้งเพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจให้ตัดสินใจมาทำธุรกิจด้วยในที่สุด

โดยสรุปการเปิดประเทศนับแต่รัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องมาถึงรัชกาลที่ 5 ส่งผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในไทย การเปลี่ยนแปลงรูปแบบอาคารที่อยู่อาศัย

ในย่านสามแพร่งก็เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ดังกล่าว
 รูปแบบของวังวรวรรณ และซุ้มประตูทางเข้าวังสรรพศาสตร์
 เป็นตัวอย่างของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจาก **แนวคิดเรื่อง**
“กระบวนการสร้างความศิวิไลซ์ (Civilisation)” หรือ
“กระบวนการสร้างความทันสมัย (Modernization)” อย่าง
 ตะวันตก ขณะที่รูปแบบของตึกแถวในแพร่งภูธร สะท้อนให้
 เห็นผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ ซึ่ง
 นำไปสู่การก่อตัวของธุรกิจด้านอสังหาริมทรัพย์อีกต่อหนึ่ง

ตึกแถวและสถานที่สำคัญย่านคลองคูเมืองเดิม

1. ตึกแถวถนนบำรุงเมือง-ถนนเฟื่องนคร

สืบเนื่องจาก การตัดถนนระยะแรกในสมัยรัชกาลที่ 4 ในเขตกำแพงเมืองพระนครเพื่อเป็นการตอบสนองต่อการใช้งานของชาวตะวันตกที่มาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ มากขึ้น และเพื่อปรับปรุงถนนให้ดีขึ้น ประกอบด้วย 3 สายด้วยกัน ได้แก่ ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร โดยเริ่มต้นจากถนนเจริญกรุง (ตอนใน) เมื่อ พ.ศ. 2405 ที่ท้ายพระบรมมหาราชวัง ต่อกับวัดพระเชตุพนฯ ตรงไปยังประตูสามยอด

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งให้สร้างถนนบำรุงเมืองขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2406 (ซึ่งเดิมคือ ถนนเสาชิงช้า เป็นถนนตั้งแต่ครั้งสถาปนากรุงเทพฯ) เพื่อเป็นเส้นทางถนนที่ตัดออกไปผ่านเสาชิงช้าจนถึงประตูสำราญราษฎร์ และต่อออกไปจนถึงพระราชวังปทุมวัน (วัดสระปทุมในปัจจุบัน)³³ และในปีเดียวกันได้มีการสร้างปรับปรุงถนน (ซึ่งแต่เดิมคือ

³³ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 270.

ถนนตะนาว) ให้เป็นแนวถนนที่เริ่มตั้งแต่ท่าโรงยาเก่า (ปากคลองตลาด) ไปจนถึงวัดบวรนิเวศ เรียกว่า ถนนเฟื่องนคร³⁴ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันเป็นเพียงถนนช่วงสั้นๆ ตั้งแต่แยกลี้ก-พระยาศรีไปจนถึงแยกลี้กเสาชิงช้า ทำหน้าที่ตัดเชื่อมถนนเจริญกรุงและบำรุงเมืองเข้าด้วยกัน

ครั้นสมัยรัชกาลที่ 5 ปรากฏว่าแนวถนนที่สร้างมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นยังคงคดไปมาไม่ได้ระเบียบ บ้านเรือนที่สร้างริมถนนยังไม่ได้ระนาบเสมอกัน จึงโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงถนนให้กว้างและตรง พร้อมทั้งให้ริ้วบ้านเรือนเดิมของสองฝั่งฟากถนนออก และให้สร้างตึกแถวขึ้นมาใหม่ พ.ศ. 2413³⁵ โดยเป็นการซื้อที่ดินริมถนนทั้งสองและพระคลังข้างที่เป็นผู้ลงทุนสร้างตึกแถว

³⁴ ทว่า ภายหลังถนนเฟื่องนครตั้งแต่ช่วงท่าโรงยาเก่าถึงลี้กพระยาศรีเปลี่ยนชื่อเป็น “ถนนบ้านหม้อ” และช่วงตั้งแต่ลี้กเสาชิงช้า ผ่านวัดมหรณพาราม แยกคอกวัว จนกระทั่งถึงวัดบวรนิเวศเปลี่ยนชื่อเป็น “ถนนตะนาว” ดู สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร, **จดหมายเหตุเล่าเรื่องถนนเมืองบางกอก เล่ม 1 รัชกาลที่ 4-5** (กรุงเทพฯ : สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร, 2557), 34.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 32.

กลุ่มนี้ขึ้น³⁶ โดยมีพระยาราชสงคราม (ทัต หงสกุล) เป็นผู้ออกแบบแบบตึก การลงทุนสร้างตึกโดยพระคลังข้างที่ถนนบำรุงเมือง-เพ็ญนครนี้ หากเจ้าของเดิมที่มีกำลังทรัพย์พอ ก็ให้ออกเงินสร้างตึกได้เอง (โดยมีการกำหนดไว้ว่าหากเจ้าของที่ดินผู้มีกำลังทรัพย์จะออกเงินสร้างตึกเอง จะต้องให้สร้างได้ตามแบบและความสูงเหมือนแบบกลางที่กำหนดไว้) แต่ถ้าหากเจ้าของรายที่ทุนทรัพย์ไม่พอ พระคลังข้างที่ จึงออกทุนสร้างให้ และให้จ่ายค่าเช่า โดยเก็บค่าเช่าส่งคืนพระคลังข้างที่ไปจนเท่าราคาก่อสร้างตึกนั้น จึงยกคืนให้เป็นสิทธิแก่เจ้าของเดิม จนกระทั่ง พ.ศ. 2435 จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการยกตึกแถวคืนให้เจ้าของที่ในท้ายสุด (ภาพที่ 14 และ 15)

ภาพที่ 14 ภาพถ่ายเก่าถนนบำรุงเมือง

ที่มา : หอจดหมายเหตุ

³⁶“ประกาศยกตึกแถวถนนบำรุงเมือง และถนนเพ็ญนคร พระราชทานเจ้าของที่,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 9, ตอน 29 (15 ตุลาคม 2435) : 240-241.

ภาพที่ 15 แผนที่บริเวณแยกลีเก็งเสาชิงช้า

(ถนนบำรุงเมืองตัดเฟื่องนคร)

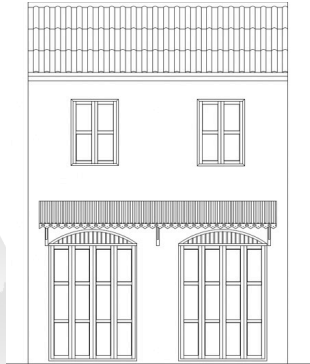
ที่มา : ปรับปรุงจาก แผนที่กรุงเทพฯ จ.ศ.1249

ตึกแถวที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นอาคาร 2 ชั้น ตั้งชิดติดกับถนน (ในปัจจุบันแทบไม่เหลือพื้นที่ทางเท้า) อาคารมีลักษณะเตี้ยทึบ โครงสร้างผนังหนารับน้ำหนัก ทางเข้าคูหาเป็นช่องยอดโค้งแบน ชั้นสองทำช่องหน้าต่างสี่เหลี่ยม โดยมีการทำกันสาดด้วยโครงสร้างไม้ยื่นออกมาไม่มาก ด้านบนสุดมีบัวยื่นออกมาเล็กน้อยรองรับแนวกระเบื้องชายคา หลังคาเครื่องไม้ทรงปั้นหยา มุงกระเบื้อง ภายนอกไม่ปรากฏการประดับตกแต่งอาคารแต่อย่างใด โครงสร้างด้านในเป็นแบบผสมผสานการใช้เครื่องไม้ทำเป็น

พื้นที่สอง ดังนั้นในภาพรวมของตึกแถวกลุ่มนี้หากพิจารณาทั้งภายนอกและภายใน จะพบว่าสร้างเป็นรูปแบบเรียบง่าย ขนาดของตึกดูไม่สูงโปร่ง ไม่มีการประดับอาคารใดๆ เว้นแต่การทำช่องประตูยอดโค้งที่เป็นลักษณะเฉพาะ (ภาพที่ 16 และ 17)

ภาพที่ 16 ตึกแถวริมถนนเฟื่องนคร

ภาพที่ 17 ลายเส้นตึกแถวริมถนน
เฟื่องนคร

ส่วนหลักฐานการใช้งานพื้นที่ตึกแถวกลุ่มนี้ ปรากฏว่ามีห้างร้านชาวไทยและต่างประเทศเปิดเป็นกิจการค้าขาย หนึ่งในตัวอย่างกิจการนี้ที่ยังเป็นที่รู้จักในปัจจุบัน อาทิ ห้างอับลูราฮิม ซึ่งเป็นห้างชาวมุสลิมจากคุชราต ประเทศอินเดีย แต่เดิมเช่าตึกเปิดห้างอยู่

ฝั่งธนบุรี ต่อมา พ.ศ. 2433 จึงได้ย้ายมาเข้าตึกของพระคลังข้างที่
เยื้องกับวัดราชบพิธฯ จนถึง พ.ศ. 2478 ก่อนจะย้ายออก³⁷ เป็นต้น

ตึกแถวที่ถนนบำรุงเมือง-ถนนเฟื่องนครนี้อาจเป็นตัวอย่าง
ที่สะท้อนแนวคิดเกี่ยวข้องกับความต้องการปรับปรุงจัดระเบียบ
ของภูมิทัศน์ของถนนสายหลักในเมืองพระนครให้เรียบร้อย
สะอาดตาซึ่งปรากฏตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ปรากฏว่า
“...พ.ศ. 2402 โปรดให้สมเด็จพระเจ้าพระยาสุรสีร์วงศา กับ
กรมหมื่นวิษณุมาศ ไปตรวจการงานที่เมืองสิงคโปร์ ครั้นนั้น
สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ได้แบบอย่างอะไรต่างๆ เข้าไปจากเมืองสิงคโปร์
หลายอย่าง ชี้ตัวอย่างได้คือตึกแถวที่สร้างริมถนนเจริญกรุงชั้นเดิม
สร้างตามอย่างตึกแถวที่เมืองสิงคโปร์...”³⁸ และเชื่อว่าการ
ปรับปรุงถนนและสร้างตึกแถวในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็น่าจะยัง
ดำเนินการโดยมีต่างประเทศเป็นต้นแบบไม่มากนักน้อย

³⁷ดูเพิ่มใน กรณีการ สุริรัตนภิรมย์ และคณะ, **อับดุลลาฮิมใน
แผ่นดินสยาม : เรื่องในวาระครบรอบ 150 ปี ห้างอับดุลลาฮิมบนพื้น
แผ่นดินไทย** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิคุณแม่แซย อับดุลลาฮิม, 2565), 59, 66-79.

³⁸สมเด็จพระยาราชสุทธานุวงศ์ และสมเด็จพระยาราชสุทธานุภาพ, **สารานุกรมสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี** (พระนคร : องค์การการค้าของกรุงสุทธานุภาพ, 2505), 73.

โดยอาจปรับใช้ตามความเหมาะสม เนื่องจากการปรับปรุงถนน
บำรุงเมือง-เฟื่องนคร เมื่อ พ.ศ. 2413 นั้น เกิดขึ้นภายหลังจากที่
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จสิงคโปร์ ปัตตานี
ในปีเดียวกัน

2. ตึกฟาซาล

อาคารฟาซาลเป็นตึกเดี่ยว กล่าวคือไม่ได้ถูกซอยย่อยเป็น
คูหาเพื่อแบ่งพื้นที่ออกจากกัน อาคารห้างร้านขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ที่
ต้นถนนบำรุงเมืองตัดถนนอัษฎางค์ เป็นอาคารห้วมุมถนนสร้างใน
ผังโค้ง (เสี้ยววงกลม) รับกับมุมถนน (ภาพที่ 18) รูปแบบโดย
ภาพรวมเป็นอาคารพาณิชย์สูง 3 ชั้น โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก
มีระบบเสา-คานรับน้ำหนัก แต่ละชั้นเพดานสูงโปร่ง มีการทำช่อง
ระบายอากาศเหนือประตูและหน้าต่างทุกบาน

ชั้นล่างทำช่องประตูสี่เหลี่ยม 6 ช่อง แต่ละช่องคั่นด้วยเสา
ติดผนัง จึงทำให้คล้ายกับการแบ่งเป็น 6 คูหา โดยมีห้องริมสุดฝั่ง
ถนนอัษฎางค์ที่เป็นปล่องทางบันไดขึ้น-ลง เมื่อมองจากภายนอกจึง
คล้ายกับคูหาที่แคบที่สุด มีการทำกันสาดยื่นออกคั่นระหว่างชั้น 1
และชั้น 2 ทำในลักษณะยื่นออกและแผ่ต่อเนื่องออกเป็นวงโค้ง
ถัดมาเป็นชั้น 2 ทำช่องหน้าต่างคู่ ตามจังหวะกับช่องประตูด้านล่าง

ต่อมาเป็นอาคารชั้น 3 ทำช่องประตูจำนวนตรงกับแนวหน้าต่างด้านล่างเช่นกัน โดยมีการทำระเบียงยื่นออกประจําเฉพาะประตูแต่ละคู่ด้วย เหนือชั้น 3 ขึ้นไปปรากฏแนวชายคายื่นออกมาในลักษณะเดียวกับแผงกันสาดชั้น 1 คือเป็นแนวต่อเนื่องกันรองรับด้วยแนวเครื่องค้ำยัน ส่วนสุดท้ายเป็นหลังคาแบนราบทำหน้าที่เป็นดาดฟ้า และทำพนักเดี่ยวๆ กันเอาไว้

ภาพที่ 18 ตึกฟาสาล

ภาพที่ 19 ป้ายชื้อกิจการ

และอาคาร

ลักษณะการตกแต่งอาคารที่ชั้น 1 มีการประดับเสาติดผนังเรียบ หัวเสาประดับปูนปั้นรูปเหรียญวงรีมีรูปดาวประดับส่วนบนสุดของผนังประดับบัวปูนลาย Egg-and-dart ถัดมาคือส่วนชั้น 2 ทำแนวเสาตรงกับแนวเสาชั้น 1 โดยที่ทำแนวเสาติดผนังสูง ต่อเนื่องไปถึงชั้น 3 โดยที่ตัวเสามีการเจาะร่องสี่เหลี่ยม

ต้น ๆ และหัวเสาประดับปูนปั้นลายเดียวกับเสาชั้น 1 ต่อมาคือ ส่วนผนังกระเบื้องชั้น 3 และผนังกันแดดฟ้า มีการทำลวดลาย ลูกกรงรูปดาวห้าแฉกและคั่นด้วยแนวเสาเหลี่ยมเป็นจังหวะ สอดคล้องไปกับแนวเสาติดผนังเช่นกัน

ที่ชั้น 2 ใต้ช่องหน้าต่างเป็นปรากฏป้ายข้อความว่า “อี.แอม.กาติบ ค.ศ. ๑๘๙๖” ซึ่งเป็นชื่อผู้ก่อตั้งและปีก่อตั้ง ห้างร้านครั้งแรก (พ.ศ. 2439) แบ่งเป็นอักษรภาษาไทยอยู่ ช่องกลาง ส่วนภาษาอังกฤษและคุชราตอยู่ด้านข้าง โดยที่พื้นหลัง ของตัวอักษรทำเป็นรูปแถบริบบิ้นคลี่ออก ส่วนชั้นบนสุด ตรงกลางแผงผนังกันแดดฟ้า ปรากฏป้ายอาคารว่า “Fazal Building 1931” (ภาพที่ 19) ซึ่งเป็นชื่ออาคารและชื่อหลานของผู้ก่อตั้ง (คือนายฟาซาล กาติบ) และปีสร้างอาคาร (ตรงกับ พ.ศ. 2474) ห้างดังกล่าวเคยเปิดขาย น้ำหอม เครื่องแก้วเจียระไน จากต่างประเทศ ต่อมาเป็นร้านขายอุปกรณ์เครื่องแบบตำรวจ และปิดบริการไป

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในเชิงวัสดุก่อสร้างอาจมีให้เห็น เริ่มชัดเจนขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมาที่เริ่มมีการใช้ โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กและเสาคานมาเป็นระบบรับน้ำหนัก

โดยส่งผลโดยรวมต่อการทำแผงกันสาดหน้าอาคารเป็นแนวกว้าง และยื่นออกมาได้มาก ส่งผลต่อการเพิ่มพื้นที่ความสูงแต่ละชั้น มีมากขึ้น ซึ่งการใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็กไม่ได้ปรากฏ แค่ตึกขนาดใหญ่เท่านั้น แต่ตึกแถวขนาดเล็กก็ปรากฏมากขึ้นด้วย รวมไปถึงการเปลี่ยนรูปทรงหลังคาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา พบว่าจากเดิมที่ทำลาดหลังคาเพื่อเป็นการระบายน้ำฝน เริ่มมี แนวโน้มเปลี่ยนเป็นการทำหลังคาตัดทำหน้าที่เป็นดาดฟ้ากัน มากขึ้น

3. คลองคูเมืองเดิม

แรกขุดขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสิน เพื่อเป็นคูเมือง ฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรี ต่อมาเมื่อสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ มีการย้ายพระนครมาฝั่งตะวันออก รัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ตั้งนั้นคูเมืองเดิมจึงกลายเป็นคลองที่ตัดผ่านกลางกรุง ล้อมรอบ กรุงรัตนโกสินทร์ชั้นในเอาไว้ นอกจากนี้ยังให้ขุดคลองเส้นตรง อีก 2 เส้นเพื่อสาขาที่ขยายออกไปทางทิศตะวันออกเพื่อเชื่อม คูเมืองเดิมกับคลองอื่นๆ ที่อยู่ถัดออกไป (ซึ่งเรียกกันว่า **คลอง หลอด** คือ 1.คลองหลอดวัดราชบพิธ 2.คลองหลอดวัดราชนัดดา)

หลักฐานปรากฏในเอกสารว่าคลองนี้แบ่งเป็น 3 ตอน ตอนบนเรียก **คลองโรงไหมวังหน้า** (ระยะจากท่าช้างวังหน้าถึงปากคลองหลอดราชันต์ดา ผ่านโรงไหมหลวง) ตอนกลางเรียก **คลองหลอด** (ระยะจากปากคลองหลอดวัดราชันต์ดาถึงปากคลองหลอดวัดราชบพิธ) ตอนล่างเรียก **คลองตลาด** (ระยะจากปากคลองหลอดวัดราชบพิธถึงแม่น้ำเจ้าพระยา) แต่ในระยะหลังคงมีการเรียกปะปนกัน เช่น เอาชื่อตอนหนึ่งของคลองมาเรียกทั้งสายเป็นต้น จน พ.ศ. 2525 (สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 200 ปี) ได้มีการกำหนดให้เรียกชื่อว่า “คลองคูเมืองเดิม” ให้ถูกต้องเพื่อเป็นอนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์³⁹ (ภาพที่ 20)

คลองคูเมืองเดิม เป็นเส้นคลองที่อยู่พระนครชั้นในที่สุด (ชั้นที่ 1) และมี**คลองหลอด**ทั้งสองที่ขุดออกไปทางทิศตะวันออกเพื่อเชื่อมต่อกับ**คลองรอบกรุง** (ชั้นที่ 2) ซึ่งขุดขึ้นสมัยรัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2326 เพื่อขยายขอบเขตพระนคร

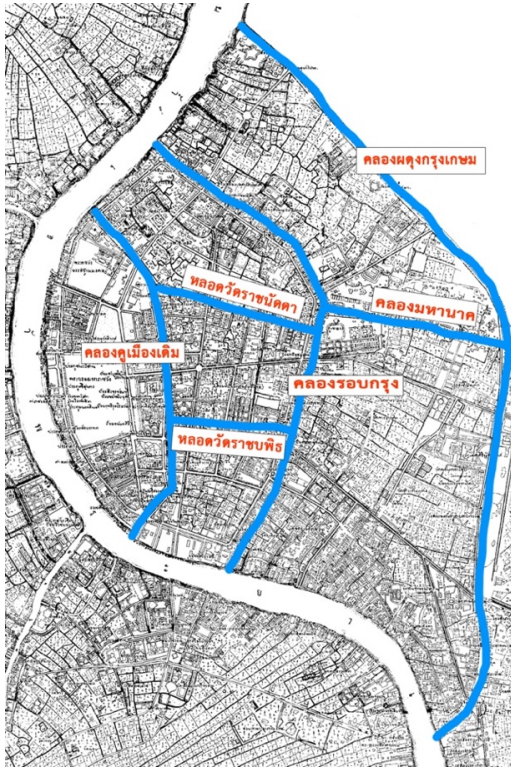
³⁹ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525), 607-608.

ออกไป⁴⁰ และต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 มีการขุดคลองรอบพระนครเพิ่มขึ้นอีกชั้น คือ **คลองผดุงกรุงเกษม** (ชั้นที่ 3) โดยมี **คลองมหานาค**ที่เชื่อมต่อจากคลองรอบกรุงไปสู่คลองผดุงกรุงเกษม

คลองเหล่านี้ไม่เพียงเป็นของเขตของเมืองที่ขยายออกไปทางทิศตะวันออกเท่านั้น แต่ยังเป็นเส้นทางสัญจรสำคัญอย่างยิ่งในช่วงก่อตั้งรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา สอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวสยามในอดีตที่พึ่งพาการเดินทางทางน้ำเป็นหลัก จนต่อมาเริ่มมีการทำถนนเพื่อใช้เป็นเส้นทางสัญจรมากขึ้นจึงเกิดเป็นโครงข่ายเส้นทางสัญจรที่สัมพันธ์กันระหว่างทางบกและทางน้ำในช่วงรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เกิดเป็นเส้นทางที่เอื้อต่อการเดินทางหรือตั้งพื้นที่ค้าขาย และท้ายที่สุดการใช้ถนนสัญจรในพระนคร

⁴⁰ เส้นคลองเริ่มจากตอนเหนือที่บริเวณบางลำภู (ป้อมพระสุเมรุ) จนไปเส้นคลองไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่วัดบพิตรพิมุข (วัดเชิงเลน) ซึ่งเป็นเส้นคลองที่โอบล้อมเป็นแนวป้องกันเมือง จึงเกิดเป็นเกาะกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีการสร้างกำแพงเมือง ประตูเมือง และป้อมกำแพงไปตามแนวคลองด้านในด้วย ทั้งนี้นอกจากชื่อ *คลองรอบกรุง* แล้ว ยังมีชื่ออื่น ๆ ที่เรียกกันด้วย ซึ่งมาจากการเป็นชื่อที่คลองรอบกรุงพาดผ่าน (เช่น *คลองวัดเชิงเลน* *คลองบางลำพู* *คลองสะพานหัน*) หรือเป็นชื่อคลองเดิมที่มีอยู่ก่อนจะมาขุดเชื่อมกันเป็นคลองรอบกรุง (คือ *คลองโอ่งอ่าง*) ดู กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณ์อนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์**, 608-610.

ก็เข้ามามีบทบาทแทนที่คูคลองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 25 - ต้นพุทธศตวรรษที่ 26

ภาพที่ 20 แผนที่แสดงคลองคูเมืองเดิม คลองรอบกรุง คลองผดุงกรุงเกษม

ที่มา : ปรับปรุงจากแผนที่กรุงเทพฯ ร.ศ. 115

สมัยรัชกาลที่ 5 ถือว่ามีการปรับปรุงคลองคูเมืองเดิมมากที่สุดสมัยหนึ่งโดยเป็นการทำถนนเลียบบคลองคู่ไปกับการทำเขื่อนกันคลอง ตั้งแต่ต้นรัชสมัยหลังจากเสด็จกลับจากการเยือนสิงคโปร์และ

ปัตตาเวีย โดยโปรดเกล้าฯ ให้มีการ “...**ทำเขื่อนอิฐถนนรถ** (หมายถึง ใช้อิฐกันเป็นเขื่อนคลองคูเมืองเดิมและเป็นคันถนน) **ทั้งสองฟาก และมีสะพานหกสำหรับรถข้ามคลองเหมือนอย่างที่เคยไว้ด้วย...**”⁴¹ ซึ่งเป็นการทำถนนเลียบบคลองคูเมืองตอนล่าง (ตั้งแต่ช่วงสะพานช้างโรงสี ลงมาถึงสะพานมอญ) ยังไม่ครบตลอดเส้นคลอง เพราะพื้นที่ตอนบนส่วนมากเป็นพื้นที่ของวังไปจนถึงปากคลองคูเมืองด้านบนที่เป็นท่าช้างวังหน้า (ปัจจุบันคือสะพานปิ่นเกล้า) การปรับปรุงเส้นคลองและทำถนนเลียบบคลองทั้งเส้นคงมาแล้วเสร็จหลังจากช่วง พ.ศ. 2439 และมีการพระราชทานนามถนนว่า ถนนราชินี และถนนอัษฎางค์

คลองคูเมืองเดิมแม้จะเป็นเส้นคลองสายสั้น ๆ แต่ก็เป็นครูกองที่อยู่ใจกลางพระนคร พาดผ่านสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์หลายแห่ง ทั้ง เช่น วัง พระอารามหลวง สถานที่ราชการ ชุมชน ตลาด และย่านค้าขาย มีสะพานข้ามคลองหลายสะพานด้วย ตัวอย่างสถานที่สำคัญในเส้นทางเดินท่องเที่ยว

⁴¹สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ความทรงจำ พระนิพนธ์ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** (พระนคร : โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2509), 174.

บริเวณนี้ ได้แก่ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กรมแผนที่ทหาร สะพานข้ามโรงสี สะพานหก สะพานมอญ เป็นต้น

4. ตึกแถวย่านพระยาศรี

ย่านพระยาศรี ตามที่เรียกกันในปัจจุบัน มีประวัติว่าแต่เดิมเป็นที่ของ พระยาศรีสทเทพ (ทองเพ็ง) ซึ่งได้เข้ารับราชการตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 เป็น หมื่นพิพิธอักษร และได้ขึ้นเป็นพระยาศรีสทเทพ ในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นขุนนางที่ใกล้ชิดสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านที่พระยาศรีสทเทพอาศัยอยู่บริเวณเชิงสะพานมอญ (และท่านเองก็มีเชื้อสายทางมอญด้วย) ซึ่งพื้นที่ตรงนั้นแต่เดิมมีบ้านขุนนางคนอื่น ๆ ด้วย ต่อมาเกิดเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ในบริเวณดังกล่าว รัชกาลที่ 3 จึงได้พระราชทานที่ดินอื่น ๆ ให้แก่บุตรหลานข้าราชการเหล่านั้นแทน และได้รวมพื้นที่ซึ่งถูกไฟไหม้ทั้งหมดให้เป็นของพระยาศรีเป็นบ้านเดียวกัน จึงเกิดเป็นบริเวณกว้างขวางพอกับครอบครัวและบริวารของท่าน⁴²

⁴² ก.ศ.ร. กุหลาบ, *ต้นวงศ์ตระกูลพระยาศรีสทเทพชื่อทองเพ็ง* (พระนคร : ม.ป.ท, ม.ป.ป., หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เผยแพร่, 2508), หน้า (ถ้า). เข้าถึงได้จาก <https://mobile.nlt.go.th/ebook-detail/example-ebook/384500> สืบค้นเมื่อ 20 เมษายน 2566

และเป็นที่อาศัยของทนายาสืบมาด้วย ต่อมา พ.ศ. 2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริให้ซื้อที่ดินแถบนี้เพื่อสร้างเป็นวังที่ประทับของพระราชโอรส (อาจเป็นเพราะเป็นที่ใกล้กับพระบรมมหาราชวัง) อย่างไรก็ตาม การสร้างวังนั้นก็ได้งดไป จนราว พ.ศ. 2444 จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระคลังข้างที่จัดซื้อที่ดินเพิ่ม แล้วลงทุนสร้างตึกแถวเก็บค่าเช่าเป็นผลประโยชน์⁴³ และต่อมายังปรากฏหลักฐานว่ามีการซื้อที่ดินเพิ่มเติมอีกในช่วง พ.ศ. 2448 จากทนายาสของพระยาศรีสหเทพเพิ่มเติมด้วย พื้นที่บริเวณที่อยู่ระหว่างถนนเจริญกรุง ถนนเฟื่องนคร ถนนอัษฎางค์ และคลองหลอดวัดราชบพิธฯ จึงเรียกว่า ย่านพระยาศรี รวมถึงชื่อ ‘สี่กั๊กพระยาศรี’ ก็คือสี่แยกถนนเจริญกรุงตัดกับถนนเฟื่องนครนั่นเอง

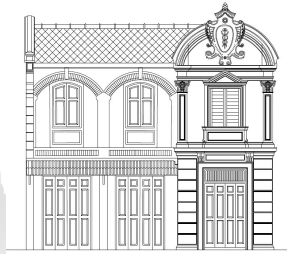
ตึกแถวในย่านนี้สามารถสังเกตได้จากการเน้นหน้าอาคาร (Façade) ที่ห้วนมุม กลาง หรือปลายทั้งสองในลักษณะที่คล้ายกันอยู่

⁴³ กองโครงการอนุรักษ์ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, **ทรรศนิยาการ: อาคารอนุรักษ์ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์, 2557), 169.

จึงอาจนับเป็นอาคารย่านเดียวกัน (ภาพที่ 21 และ 22) ทั้งนี้ตึกแถวซึ่งปรากฏในย่านอาจแบ่งได้ 3 ตำแหน่งตามที่ตั้งได้แก่ 1.บริเวณตึกแถวในซอยพระยาศรีที่เชื่อมกับถนนอัษฎางค์กับถนนเฟื่องนคร 2.บริเวณเลียบบถนนอัษฎางค์-เจริญกรุง และ 3.บริเวณที่สองคือตึกแถวฝั่งเลียบบถนนเฟื่องนคร

ภาพที่ 21 ตึกแถวย่านพระยาศรี

ภาพที่ 22 ลายเส้นตึกแถวย่าน
พระยาศรี

รูปแบบโดยภาพรวมของย่าน อาคารโครงสร้างก่อกำแพงรับน้ำหนักสูง 2 ชั้น ชั้นล่างทำช่องประตูสี่เหลี่ยม เหนือประตูเป็นช่องแสงและลูกกรง ชั้นบนเจาะช่องหน้าต่างคูละหนึ่งช่อง หลังคาทรงปั้นหยา มุงกระเบื้องว่าว มีการทำผนังกันไฟทุก 2 – 3 คูหา โดยจุดเด่นของเครื่องประดับอาคารในย่านพระยาศรีคือการเน้นมุขอาคารที่บริเวณหัวมุมถนน หรือปลายทั้งสองของตึกแถวให้ยื่นออกมากกว่าระนาบคูหาอื่นเล็กน้อย และตกแต่งรูป

หน้าอาคารเป็นลักษณะเฉพาะให้ทราบได้ว่าเป็นอาคารในย่านเดียวกัน รายละเอียดการตกแต่ง Façade ของย่านมีดังนี้

1. อาคารส่วนล่างของมุขประดับการทำร่องผิวอาคารเลียนแบบการก่อหิน โดยทำให้คล้ายกับการก่อบล็อกหินสี่เหลี่ยมเป็นโครงสร้างชั้นล่าง แต่ละบล็อกใช้การทำร่องให้มีขอบลดหลั่นเป็นชั้น ๆ ลึกเข้าไป จึงปรากฏเป็นร่องลึกและห่างจากกัน นอกจากนี้ยังมีการเซาะร่องเพื่อเลียนแบบการก่อหินรูปลิ้นเหนือช่องหน้าต่างด้วย

2. สำหรับการประดับบริเวณประตู พบว่ามีการเดินเส้นปูนเป็นกรอบประดับเน้นช่องประตู เหนือมุมทั้งสองของช่องประตูทำปูนปั้นเป็นทวยขนาดเล็กประดับด้วยลายม้วน รองรับลวดบัวคั่นระหว่างชั้นล่างและชั้นบนของอาคาร

3. บริเวณชั้นสอง รอบช่องหน้าต่างประดับกรอบปูนเหนือช่องหน้าต่างเป็นกรอบหน้าบ้านสามเหลี่ยมมุมบ้านแบบตะวันตก ถัดออกมาจากหน้าต่างคือเสาอิง แต่งร่องสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ตัวเสา ส่วนหัวเสาในแรงบันดาลใจแบบคอรินเธียน ที่ประกอบด้วยลายใบอะแคนทัส ตรงกลางเป็นช่อดอกไม้และลายม้วน ยอดเสาแต่งให้มีลักษณะเว้าเข้า

4. ส่วนยอดบนสุดประดับด้วยหน้าบันแบบโค้งแบน (Segmental Pediment) ยกลอยขึ้นปิดทรงจั่วสามเหลี่ยมด้านหลัง ภายในประดับด้วยลายปูนรูปช่อใบไม้ ตรงกลางประดับตรารูปวงรีแบบตะวันตก กลางแสดงสัญลักษณ์คทาที่มีงูพันสองตัว (Caduceus) ซึ่งรูปสัญลักษณ์นี้สื่อถึงเทพเมอร์คิวรี (Mercury) เทพในปกรณัมกรีก-โรมัน เป็นเทพผู้อุปถัมภ์การค้าพาณิชย์⁴⁴ และยังเกี่ยวข้องกับศิลปะ Neo-classic ซึ่งนิยมการนำเอาสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับปกรณัมกรีก-โรมันมาใช้ด้วย เหนือสัญลักษณ์ Caduceus ขึ้นไป แสดงเป็นรูปวงจักรแบบศิลปะตะวันออก ซึ่งน่าจะเป็นการผสมผสานรูปสัญลักษณ์ที่สื่อถึงตราอาร์มแผ่นดิน

⁴⁴ เทพ Hermes (กรีก) หรือ Mercury (โรมัน) คือเทพผู้ส่งสารของ Jupiter และเป็นเทพผู้ปกป้องนักเดินทาง ผู้ส่งสาร รวมถึงกลุ่มอาชีพพ่อค้าที่ต้องเดินทางขนส่งและค้าขายสินค้าไปยังสถานที่ต่างๆ ดู Barry B. Powell, **Classical myth** (Upper Saddle River, N.J. : Pearson/Prentice Hall, 2004), 180, อนึ่ง ตัวอย่างที่มีการใช้สัญลักษณ์ของเทพเมอร์คิวรีประดับส่วนหนึ่งของอาคารที่น่าจะเพื่อสื่อความหมายเกี่ยวกับการค้า อาทิ ประตูทางเข้าหลักของอาคารกระทรวงพาณิชย์เดิม เป็นต้น ดู พิรศรี โพหาทอง, **สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม** (กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ สังกัดสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์กรมหาชน), 2564), 112.

เข้าไปด้วย เหนือรูปจักรขึ้นไปเป็นส่วนยอดสุดของหน้าบันตกแต่งด้วย Acroterion⁴⁵ รูปใบปาล์ม โดยสองด้านซ้ายขวาทำเส้นแนวปูนเป็นซี่สี่เหลี่ยมขนาดเล็ก (ภาพที่ 23)

อาจกล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับย่านพระยาศรีได้ว่าเป็นตัวอย่างที่ดีของการที่พระคลังข้างที่ทำการกว้านซื้อที่ดินเพิ่มในเขตพื้นที่ใกล้พระบรมมหาราชวังในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 เพื่อพัฒนาให้เกิดผลประโยชน์มากขึ้น เพราะเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกับย่านค้าที่ได้พัฒนามาตั้งแต่ต้นรัชกาลแล้ว เป็นการขยายย่านค้าให้เชื่อมต่อกันระหว่างเจริญกรุงและบำรุงเมืองโดยสมบูรณ์ โดยเป็นการสร้างตึกที่มีการประดับอาคารแบบตะวันตก ซึ่งเป็นรูปแบบตึกแถวที่ปรากฏมากขึ้นในปลายรัชกาลที่ 5 ตัวอย่างกิจการห้างร้านที่มาเช่าที่ เช่น ห้างบัตเลอร์แอนด์เว็บสเตอร์ (Butler & Webster)

⁴⁵หรือเรียกว่า acroteria ประติมากรรมหรือเครื่องประดับอาคารที่ส่วนยอดจั่ว และปลายสองข้างของจั่ว เป็นองค์ประกอบในสถาปัตยกรรมแบบคลาสสิก ดู Edward Lucie-Smith, **The Thames and Hudson dictionary of art terms** (London : Thames and Hudson, 1984), 10, 51.

ห้าง Bangkok Outfitting Co.⁴⁶ หรือ ห้างสิทธิภณธ์ (Siddhibhand) เป็นต้น (ภาพที่ 24)

ภาพที่ 23 ตราอาร์มแบบ
ตะวันตก

ภาพที่ 24 ห้างสิทธิภณธ์
ที่มา : หอจดหมายเหตุ

5. ถนนเจริญกรุง

ถนนเจริญกรุงนับว่าเป็นหนึ่งถนนรุ่นแรกที่มีการตัดสร้างขึ้นตามวิธีอย่างตะวันตกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีนายเฮนรี อาลาบาสเตอร์ (Henry Alabaster)

⁴⁶ห้างนี้เป็นแผนกสินค้าเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของห้างป.กริม แอนด์ โก ดูเพิ่มใน Arnold Wright, **Twentieth century impressions of Siam : its history, people, commerce, industries, and resources** (Bangkok : White Lotus, 1994, reprint. Originally published : London : Lloyd's Greater Britain Publ. Co., 1908), 267-268, 270.

รองกงสุลชาวอังกฤษ เป็นผู้สำรวจจริงวัดและทำแบบก่อสร้างถนน โดยสาเหตุหนึ่งที่เป็นส่วนสำคัญในการตัดถนนเจริญกรุงขึ้นนี้เพราะ พวกกงสุลได้มีหนังสือมาถวายว่า “...ชาวยุโรปเคยขึ้นรถขึ้นขี่ม้าไปเที่ยวตากลมอากาศ ได้ความสบายไม่มีใครเจ็บไข้ เข้ามาอยู่กรุง ไม่มีถนนหนทางที่จะขี่รถขี่ม้าไปเที่ยว พวกกันเจ็บไข้เนื่อง ๆ...”⁴⁷ ด้วยประการนี้ รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริเห็นว่า มีชาวตะวันตก เข้ามาอยู่อาศัยในพระนครมากขึ้นทุกขณะ บ้านเมืองทางตะวันตก นั้นมีถนนหนทางเรียบ บรรยากาศรื่นรมย์ และสะอาด แต่ในเวลา นั้นที่กรุงเทพฯ มีแต่ทางรถคดเคี้ยว หนทางเป็นตรอกเล็กชอกน้อย หนทางใหญ่ก็เปรอะเปื้อนไม่เป็นที่เจริญตา จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนขึ้น โดยทรงให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เป็นแม่กอง ซึ่งเมื่อสร้างถนนเส้นนี้เสร็จแล้วระยะแรกมีการเรียกกันว่า “ถนนใหม่” หรือชาวต่างชาติเรียกตามว่า “นิวโรด (New Road)”⁴⁸ ในขณะนั้นแบ่งเป็นสองตอนคือ เจริญกรุงตอนในเขตกำแพงเมือง

⁴⁷ อรวรรณ ทรัพย์พลอย (บรรณาธิการ), พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2561), 169.

⁴⁸ สมบัติ พลายน้อย, เล่าเรื่องบางกอก ฉบับสมบูรณ์ (กรุงเทพฯ : พิมพ์คำ, 2555), 271.

เริ่มตั้งแต่วัดพระเชตุพนฯ ไปจนถึงสะพานดำรงสถิตย์ ถัดมาเป็น
ตอนนอกกำแพงเมืองที่ตัดยาวไปถึงตำบลดาวคะนอง

เมื่อมีการตัดถนนแล้วก็เกิดการพัฒนาก่อสร้างเป็น
ตึกแถว โดยเฉพาะบริเวณถนนเจริญกรุงตอนในเขตกำแพงเมือง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้พระราชทานตึกแถวให้แก่
พระราชโอรสพระราชธิดา เพื่อให้ได้ผลประโยชน์เป็นเงิน
ค่าเช่ากลับมา⁴⁹ อย่างไรก็ตามตึกแถวกลุ่มนี้ต่อมาถูกแทนที่ด้วย
ตึกแถวแบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งสร้างเป็นอาคาร 2 ชั้น
โครงสร้างผนังรับน้ำหนัก พระคลังข้างที่สร้างขึ้นเพื่อเก็บค่าเช่าเป็น
ผลประโยชน์และยังเป็นตึกแถวที่ตั้งห้างร้านของชาวสยามและ
ชาวต่างชาติในเวลานั้น (ภาพที่ 25)

⁴⁹ ดังตัวอย่างเช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้ง
ทรงพระเยาว์ ได้รับพระราชทานอสังหาริมทรัพย์เป็นตึกแถว
ริมถนนเจริญกรุง 2 ห้อง ได้ค่าเช่าเดือนละ 4 บาท เป็นต้น ใน สมเด็จฯ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ความทรงจำ พระนิพนธ์ สมเด็จฯ กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ**, 7.

ภาพที่ 25 ทาง ย.ร. อันเดร (J. R. André Nachfolger)

ที่มา : หอจดหมายเหตุ

6. วังบ้านหม้อและย่านบ้านหม้อ

วังบ้านหม้อ

ตั้งแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 บริเวณที่ถัดออกมาจากพระนครชั้นใน (ซึ่งเป็นอาณาเขตของวังหลวงและวังหน้า) มาทางฝั่งตะวันออก ย่อมเป็นที่ตั้งของวังของบรรดาเจ้านายต่าง ๆ จำนวนมาก ไม่ว่าเกาะกลุ่มหรือกระจายกัน แต่โดยหลักจะอยู่ภายในขอบเขตคลองคูเมืองเดิม ตามขอบเขตในสมัยธนบุรี (ส่วนพื้นที่ถัดจากคลองไปจึงเป็นบ้านขุนนางและราษฎรชาวสยามกับชุมชนชาวต่างชาติที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร) จนกระทั่งสมัยรัชกาลที่ 2 – รัชกาลที่ 3 จึงค่อยขยับขยายการสร้างวังในพื้นที่นอกเขตคลองคูเมืองออกมา ด้วยเหตุนี้ พื้นที่บริเวณ 2 ฝั่งคลองคูเมืองเดิมจึงเป็นพื้นที่ของหลวงที่สร้างวังตลอดช่วงต้นกรุง

รัตนโกสินทร์ โดยมีการเรียกชื่อวังตามตำบลที่ตั้ง เช่น วังริมสะพานช้าง
โรงสี วังสะพานเสี้ยว และวังบ้านหม้อ เป็นต้น⁵¹ สำหรับวังบ้านหม้อนั้น
ตั้งขึ้นในย่านชุมชนที่ทำเครื่องปั้นหม้อ หรือที่เรียกว่าย่านบ้านหม้อ
จึงเป็นที่มาของการเรียกชื่อวังด้วย

วังสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 3⁵² เป็นที่ประทับ**พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ-**
เทเวศร์ (พระองค์เจ้าชายกุญชร (พ.ศ.2341-2406) พระราชโอรส
ในรัชกาลที่ 2 ต้นราชสกุล กุญชร)⁵³ จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ ต่อมา
พระบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชดรุรงค์คาฤทธิ พระราช
โอรสทรงดูแลวังบ้านหม้อต่อมา (กระทั่งสิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5
พ.ศ. 2424) จากนั้นจึงเป็น**เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์** (ม.ร.ว.

⁵¹ หม่อมราชวงศ์แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, **องค์ประกอบทาง**
กายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534),
31-33, 35-41.

⁵² เรื่องเดียวกัน, 38, 86.

⁵³ กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์** (กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554), 25.

หลาน กุญชร บุตรของพระองค์เจ้าสิงหนาทฯ)⁵⁴ ได้อยู่สืบมาจนถึง
อนิจกรรม โดยได้มีทายาทสืบทอดเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ภายในบริเวณวังในปัจจุบัน มีท้องพระโรง ศาลา
ท้องพระโรง และเก๋งด้านหน้าท้องพระโรง อันเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีมา
นับตั้งแต่สร้างวัง⁵⁵ ซึ่งเป็นตัวอย่างสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์
ตอนต้นที่สำคัญอย่างยิ่ง

อาคารสำคัญได้แก่ **ท้องพระโรง** เป็นอาคารหลัก
(ภาพที่ 26 และ 27) โดยทั่วไปท้องพระโรงมีความหมายถึง
ห้องโถงใหญ่ในพระที่นั่ง สำหรับกษัตริย์ออกว่าราชการ หรือ
อาจหมายถึงห้องโถงซึ่งต่อออกมาจากตำหนักเจ้านาย⁵⁶

⁵⁴เป็นเจ้านายและข้าราชการสำคัญในรัชกาลที่ 5 เคยดำรงตำแหน่ง
อธิบดีกรมสุขาภิบาล เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ เสนาบดีกระทรวงเกษ
ตราธิการ เป็นต้น แต่เนื่องด้วยอาการป่วย จนต่อมา พ.ศ. 2452
จึงลาออกจากราชการในปีสุดท้ายของรัชกาลที่ 5 และต่อมาได้ถึงแก่
อสัญกรรม พ.ศ. 2465 ใน “ข่าวอสัญกรรม,” ราชกิจจานุเบกษา 39, ง
(7 มกราคม 2465) : 2780.

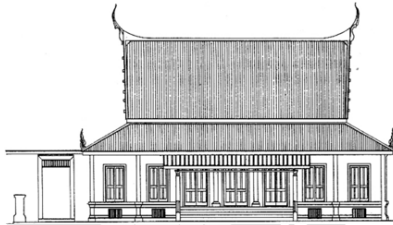
⁵⁵กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุการณ์อนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์**
(กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525), 202.

⁵⁶ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.**
2554 (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2556), 552.

ห้องพระโรงในวังทำหน้าที่เป็นที่ประทับและใช้งานเอนกประสงค์ สำหรับที่วังบ้านหม้อสร้างเป็นอาคารไม้ชั้นเดียวยกพื้นสูง ใต้ถุนก่อปูน ตัวเรือนไม้ฝาปะกน หลังคาชั้นเดียวเป็นเครื่องไม้ มุงกระเบื้อง ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ตัวลายองเป็นแบบ นาคสะดุ้ง หน้าจั่วเป็นไม้กรุแนวตั้งแนวนอนสลับกันที่เรียกว่าจั่ว หน้าพรหม (หรือจั่วพรหมพัคตร์) ในอดีตเจ้าของวังเคยใช้ ห้องห้องพระโรงออกบัญชาข้าราชการและเป็นที่ซ้อมละคร ส่วนพื้นที่ส่วนหลังของอาคารเป็นที่อยู่อาศัย ส่วนอาคารรองที่อยู่ ใกล้กันคือ ศาลาหน้าห้องพระโรง ตั้งแยกออกมาอยู่ทาง ถนนอัษฎางค์ เป็นศาลาทรงไทย อาคารโถงยกพื้นเดีย ๆ ซึ่งใน สมัยก่อนท่านเจ้าวังใช้เป็นศาลาพักผ่อน

ภาพที่ 26 วังบ้านหม้อ

ภาพที่ 27 ลายเส้นท้องพระโรง วังบ้านหม้อ

ที่มา: เสนอ นิลเดช, “เรือนราษฎรสามัญ เรือนคหบดี และเรือนหลวง”

หน้าจั่ว 14 ฉบับพิเศษ, (มกราคม - ธันวาคม 2540).

ย่านบ้านหม้อ

บ้านหม้อเป็นย่านเก่าแก่มาดั้งแต่ต้นกรุง โดยเป็นตลาดและแหล่งผลิตหม้อดินเผา ในละแวกเป็นที่อาศัยของราษฎรไทยริมคลองคูเมืองเดิม และชุมชนมอญ ลาว เขมร ญวน ซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียง ในสมัยรัชกาลที่ 4 ราว พ.ศ. 2406 ที่มีการตัดถนนในตัวเมือง คือถนนเพ็ญนครซึ่งเป็นเส้นยาวตั้งแต่วัดบวรนิเวศวิหารที่เป็นตอนเหนือของเมืองยาวลงมาถึงริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศใต้

ซึ่งถนนยาวนี้แบ่งชื่อเรียก 3 ตอน โดยทางตอนล่างเรียกว่า **ถนนบ้านหม้อ** (ตั้งแต่แยกสี่กั๊กพระยาครีถึงบริเวณท่าโรงยาเก่า) ย่านบ้านหม้อมีผู้คนอาศัยอยู่และตั้งร้านค้ากันมาก ปรากฏว่าในต้นรัชกาลที่ 5 ที่มีการปรับปรุงถนนเฟื่องนคร พ.ศ. 2413 ยังต้องมีการไล่ที่หรือร้านตลาดไปตลอดเส้นเพื่อทำการขยายฟากถนนให้กว้างขึ้น แต่คาดว่าไม่นานคงกลับมารุກพื้นที่ถนนอีก เนื่องจากมีบันทึกในช่วง พ.ศ. 2427 ว่า “...ถนนในพระนครทุกวันนี้ สอาดงามดีทั่วไปทุกถนนแล้ว **ยังแต่ถนนที่แยกจากถนนบ้านหม้อ ที่เรียกกันว่าถนนบ้านญวนนั้น ยังมีความสกปรก ไม่สอาดงามเหมือนกับถนนอื่น ๆ ถนนบ้านญวนนี้ ก็มีคนเดินมากเพราะเป็นต้นทางที่จะไปสามเพง ถนนนี้แต่ก่อนก็กว้าง ... เดียวนี้แคบเต็ม ... คนที่อยู่สองข้างถนนต่างคนต่างปลูกโรงร้าน กันรักรุกที่ถนนเข้าไปทั้งสองข้าง...**”⁵⁷ ส่วนถนนด้านฝั่งริมคลองก็ได้มีการไล่ที่เพื่อปรับปรุงถนนริมคลองใน พ.ศ. 2432 - 2435 เป็นต้นมา

จนมาในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ราว พ.ศ. 2441 เกิดไฟไหม้ครั้งใหญ่ที่ชุมชนบ้านญวน - ถนนบ้านญวน ตำบลบ้านหม้อ

⁵⁷ ตีพิมพ์ใน เล่ม 3 แผ่น 33 พ.ศ. 2427 ดู ซามูเอล เจ. สมิต, จดหมายเหตุสยามสมัย เล่มที่ 3 จ.ศ. 1246 (กรุงเทพฯ : สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2548), 483.

เกิดเป็นที่โล่งกว้าง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนสายใหม่ขึ้น เรียกถนน **พาหุรัด** ซึ่งเป็นถนนเส้นกว้างยาวสายใหม่ในพระนคร การเชื่อมต่อให้ย่านบ้านหม้อซึ่งเป็นย่านค้าที่เก่าแก่เชื่อมกับถนนสายใหม่ที่พระคลังข้างที่ลงทุน และเพิ่มระดับความสำคัญของย่านขึ้นอีกอย่างมาก เพราะเท่ากับว่าย่านบ้านหม้อเป็นจุดที่เชื่อมต่อพื้นที่ค้าขายที่มีมาก่อนคือ ย่านเฟื่องนคร (ทางทิศเหนือ) ย่านปากคลองตลาด (ทิศใต้) และเส้นถนนอัมฤงค์กับคลองคูเมืองเดิม (ทิศตะวันตก) และถนนพาหุรัด ซึ่งเป็นย่านค้าและถนนสายใหม่ (ทางทิศตะวันออก) เหตุการณ์ในสมัยต้นรัชกาลที่ 6 ปรากฏในเอกสารว่า ขณะนั้นได้มีก่อการสร้างตึกแถวขึ้นที่แยกบ้านหม้อ (ตัดถนนพระพิทักษ์และถนนพาหุรัด) ที่บริเวณหัวมุมแยกสองฝั่งในเวลาพร้อม ๆ กันสองราย โดยฝั่งหนึ่งเป็นของนายพลโท พระยารวเดช-ศักดิ์อาวุธ และตึกอีกฝั่งเป็นของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (หม่อมราชวงศ์หลาน กุญชร) ช่วงราว พ.ศ. 2456 (ภาพที่ 28 และ 29)

ภาพที่ 28 ภาพถ่ายเก่าแยกบ้านหม้อ

ที่มา : หอจดหมายเหตุ

ภาพที่ 29 ภาพถ่ายปัจจุบัน

แยกบ้านหม้อ

สำหรับรูปแบบอาคารที่ปรากฏ เป็นตึกแถวสูง 3 ชั้น วางผังเข้ามุมถนนโดยปาดมุมอาคาร และวางแนวยาวเป็นปีกออกไปด้านข้าง รูปแบบการประดับโดยรวมแสดงอิทธิพลแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมตะวันตก โดยผังตะวันออกของถนนเป็นผังตลาดบ้านหม้อ มีการประดับหน้าอาคารด้วยแนวเสาอิงสูงคั่นระหว่างคูหา ทำช่องหน้าต่างชั้นละ 1 ช่อง และทำส่วนยอดคูหาทั่วไปเป็นจั่วสามเหลี่ยมแบบตะวันตก (Pediment) ซึ่งเป็นจั่วลอยบังลาดหลังคาด้านหลังเอาไว้ ส่วนบางมุขสำคัญก็มีการเน้นส่วนหน้าอาคารให้กว้างขึ้นและประดับจั่วสามเหลี่ยมไว้ที่ชั้น 2 และจั่วโค้งแบนที่เปิดยอดจั่วและประดับรูปหม้อไวยอดสุดของ Façade อันเป็นสัญลักษณ์สื่อชื่อของย่านเก่าแก่แห่งนี้ที่เคยมีการปั่นผลิตหม้อมาก่อน (ภาพที่ 30) ส่วนอาคารอีกฝั่งก็มีการตกแต่งที่คล้ายคลึงกัน คือมีเสาอิงประดับตลอดชั้น 1 – 3 หน้าต่างคูหาละ

1 ช่องต่อ 1 ชั้น เน้นการประดับลวดบัวกรอบหน้าต่าง ส่วนบนสุดของหน้าถึงอาคาร มีการประดับด้วยหน้าบันโค้งที่มียอดแหลม และแนวเส้นกำแพงที่เว้นเป็นช่องสลับกับซี่ทรงสี่เหลี่ยม (ภาพที่ 31)

ภาพที่ 30 การตกแต่งอาคาร
และการประดับรูปหม้อบนยอด

ภาพที่ 31 ตึกแถวแยกบ้านหม้อ
(ฝั่งถนนพระพิทักษ์)

7. ตึกแถวริมถนนอัษฎางค์ - ปากคลองตลาด

ตึกแถวย่านปากคลองตลาดนับเป็นโครงการตึกแถวที่ใหญ่และเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่งในเกาะกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากครอบคลุมบริเวณเลียบบถนนอัษฎางค์ (ทิศตะวันตก) ถนนบ้านหม้อ (ทิศตะวันออก) ถนนจักรเพชร (ทิศใต้) ถนนพระพิทักษ์ แนวตึกตั้งโอบล้อมชุมชนด้านใน

โดยมีการออกแบบสร้างให้เป็นลักษณะอาคารที่รับเอาอิทธิพลแบบตะวันตกแบบคลาสสิกมาใช้ ซึ่งสังเกตได้จากเครื่องประดับอาคาร

ลักษณะทั่วไปของตึกแถวออกแบบสร้างให้มีผนังรับน้ำหนักอาคาร เป็นอาคารสูง 2 ชั้น สร้างต่อเนื่องเป็นแนวยาว ชั้นล่างทำช่องประตู 1 ช่อง ชั้นบนทำช่องหน้าต่าง 2 ช่องต่อ 1 คูหา เหนือซุ้มหน้าต่างเจาะช่องกลมระบายอากาศ หลังคาทรงปั้นหยา โดยมีการก่อผนังกันไฟชั้นเป็นระยะทุก 3 – 4 ห้องคูหา

ตึกแถวบริเวณมุมถนนที่เว้นพื้นที่ไว้ไม่สร้างให้ชนมุมถนนและบริเวณห้องกลาง กับที่ปลายทั้งสองฝั่งของอาคารที่สร้างเลียบไปกับถนน จะได้รับการตกแต่งเป็นพิเศษ กล่าวคือจะมีการทำมุขยื่นออกมาจากกระนาบ ส่วนหน้าอาคาร (Façade) ทำเสาอิงพื้นที่ชั้นล่างและชั้นบน และประดับอาคารโดยวิธีการเจาะช่องผิวอาคารเพื่อเลียนแบบการก่อหิน โดยเน้นให้พื้นผิวของชั้นล่างมีพื้นผิวขรุขระหรือย่นนูนออกมากกว่าการเจาะช่องเสาอิงชั้นสอง

เหนือช่องประตูและหน้าต่างมีการใช้จั่วโค้งแบน (Segmental Arch) ส่วนหน้าต่างของคูหาที่ตกแต่งเป็นพิเศษนั้นจะทำซุ้มหน้าต่างที่เป็นจั่วเปิด โดยตรงกลางจั่วเป็นรูปแท่นรองรับรูปภาชนะ (Urn) สุดท้ายคือด้านบนสุดของยอดมุข (ระดับเดียวกับ

หลังคา) มีการทำแผงหน้าบันประดับอาคารรูปสี่เหลี่ยมยอดโค้งแบน เหนือจั่วโค้งเป็นยอดแหลม ส่วนด้านข้างของแผงหน้าบันประดับคريبด้านข้างที่เป็นลายม้วน

ตึกแถวรูปแบบดังกล่าวนี้ คงเริ่มสร้างตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา และยังเป็นอาคารที่ตั้งห้างร้านต่าง ๆ ดังเช่น **ห้างยอนแซมป์สัน** ซึ่งเป็นห้างของพ่อค้าชาวอังกฤษคือนายยอห์น แซมป์สัน (John Sampson) เมื่อครั้งรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก (พ.ศ. 2440) พระองค์ได้มีการซื้อขายกับกิจการของ Messrs. Sampson & Son ในกรุงลอนดอน ย่าน Mayfair ซึ่งเป็นถนนสายช้อปปิ้งที่เต็มไปด้วยห้างร้านชั้นนำ และได้ทรงชักชวนให้มาเปิดกิจการสาขาที่กรุงเทพฯ โดยมีนายเฟรเดอริก แซมป์สัน (Frederick Sampson) ผู้เป็นบุตรชายรับมาตั้งห้าง **John Sampson & Son Co.** ซึ่งมาเปิดห้างที่ถนนอัษฎางค์เป็นที่ทำการแรก⁵⁸ ในราว พ.ศ. 2442 (ภาพที่ 32 และ 33) ก่อนที่สุดท้ายจะย้ายไปตั้งห้างขนาดใหญ่

⁵⁸เอกสุตา สิงห์ลำพอง, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เครื่องเคราตะวันตกอัตลักษณ์นำสมัยของชนชั้นนำไทยช่วงต้นสมัยใหม่ (กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559), 86, 101.

ยังที่แห่งใหม่ที่ถนนราชดำเนินกลาง เชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ
ซึ่งเริ่มสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2449⁵⁹

ภาพที่ 32 ตึกแถวริมถนนอัษฎางค์
เชิงสะพานอุบลรัตน์

ที่มา : หอจดหมายเหตุ

ภาพที่ 33 ลายเส้นตึกแถวย่าน
ปากคลองตลาด

8. ปากคลองตลาด

ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก บริเวณคลอง
คูเมืองเดิมตอนล่าง (มีระยะมาตั้งแต่คลองหลอดวัดราชบพิธไหล
เชื่อมบรรจบกับแม่น้ำเจ้าพระยา) ซึ่งคลองระยะนี้เรียกว่า
คลองตลาด โดย “...ที่เรียกคลองตลาดก็เพราะที่ปากคลองด้านใต้

⁵⁹ กองโครงการอนุรักษ์ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์,
ทรงศนียาการ : อาคารอนุรักษ์ของสำนักงานทรัพย์สินส่วน
พระมหากษัตริย์, 195.

เป็นตลาดใหญ่...⁶⁰ และด้วยทำเลที่ตั้งนี้ทำให้การขนส่งสินค้าประเภทต่าง ๆ ทางเรือเป็นไปได้อย่างสะดวกสบาย เหตุนี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พื้นที่ย่านนี้เป็นแหล่งการค้าสำคัญขึ้นช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 - 4 โดยแต่เดิมเคยเป็นตลาดน้ำมาก่อนที่ภายหลังจะเปลี่ยนเป็นตลาดบกในปัจจุบัน ซึ่งระยะแรกนั้นมีลักษณะเป็นตลาดปลา ในขณะที่บริเวณดังกล่าวเรียกว่า *สะพานปลาตำบลคลองหลอด* ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. 2435 ได้มีประกาศให้ยกเลิกการนำเรือบรรทุกทุกปลามาขึ้นปากคลองตลาด แต่ให้นำไปขึ้นที่ *สะพานปลาตำบลวัดลำพอง (หัวลำโพง)* แต่เพียงแห่งเดียว⁶¹ ตลาดและชุมชนย่านปากคลองนี้ว่ามีความเนื่องแน่นด้วยผู้ขายและซื้อเป็นจำนวนมาก ส่วนหนึ่งมีผลมาจากจุดที่ตั้งตลาดแห่งนี้ใกล้เคียงกับสถานที่สำคัญ คือ วัดพระเชตุพน วัดราชบูรณะ ตลอดทั้งวังที่ประทับของเจ้านายอีกหลายพระองค์ รวมไปถึงชุมชนบริเวณ

⁶⁰ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), *เด็กคลองบางหลวง* (กรุงเทพฯ : สารคดี, 2540), 220.

⁶¹ราชกิจจานุเบกษา, “ประกาศกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่อง เลิกสะพานปลาตำบลคลองหลอด,” เล่มที่ 9, ตอนที่ 38 (17 ธันวาคม 2435), 324.

ใกล้เคียงคลองคูเมืองเดิม และฝั่งธนบุรีซึ่งอยู่ฝั่งตรงข้ามแม่น้ำซึ่ง
สัญจรไปมาผ่านทางเรือ

ย่านปากคลองเจริญขึ้นอย่างมากในช่วงปลายสมัย
รัชกาลที่ 5 มีการสร้างตึกแถวอาคารพาณิชย์ พร้อมทั้งยังได้รับการ
พัฒนาด้านต่าง ๆ ในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง กระทั่ง พ.ศ. 2496 ในสมัย
รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการตราพระราชกฤษฎีกาจัดตั้ง
องค์การตลาดสังกัดกระทรวงมหาดไทยเป็นตลาดแห่งแรกขึ้นใน
บริเวณตลาดปากคลองในปัจจุบัน⁶² ซึ่งมีสินค้าหลักเป็นประเภท
ผลิตผลทางการเกษตรจำพวกผัก ผลไม้ และดอกไม้ เวลาต่อมาช่วง
พ.ศ. 2503 – 2504 เกิดการขยายตลาดอีกแห่งขึ้นในบริเวณ
ใกล้เคียง คือ ตลาดยอดพิมาน ซึ่งมีลักษณะเป็นอาคารอยู่ตรงกลาง
โดยมีตึกแถวล้อมรอบ นอกจากนี้ยังเกิดตลาดใหม่อีกแห่ง คือ
ตลาดส่งเสริมเกษตรกรไทย ตั้งอยู่อีกฝั่งถนนของตลาดทั้งสองแห่ง
ที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้เพื่อเป็นการขยายพื้นที่ตลาดปากคลองออกไป

⁶²ปราณี กล้าส้ม, ย่านเก่าในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ,
2545), 118.

9. ตึกแถวหน้าตรอกภานุมาศ

ตั้งอยู่ริมถนนบ้านหม้อ เป็นอาคารขนาด 1 ห้อง แพนผังอาคารมีลักษณะสี่เหลี่ยมแต่ปาดส่วนมุมตึกเพื่อให้รับกับมุมถนน และเพิ่มช่องเปิดอาคาร ตึกดังกล่าวมีพื้นที่ใช้งาน 2 ชั้น ชั้นล่างมีประตู 2 ช่อง มีการปรับปรุงรูปแบบจากแรกสร้างมาแล้ว ที่ด้านข้างอาคารยังคงสังเกตเห็นช่องแสง - ช่องลมแผงปูนในลายเรขาคณิต มีการกันแสงกันสาดเครื่องไม้รับกับผังปาดมุมและทำยื่นออกมาเลียนแบบแผงกันสาดคอนกรีตเสริมเหล็ก แต่ยังคงมุงด้วยวัสดุ น้ำหนักเบา ถัดขึ้นมาชั้นบนมีการเน้นช่องเปิดอาคารเป็นหน้าต่าง โครงเหล็กติดกระจกในแนวตั้งคั่นด้วยแนวเสาเอ็น ส่วนด้านข้างเป็นช่องหน้าต่างทางแนวกว้างเปิดเต็มช่วงเสา เหนือขึ้นไปจึงเป็นแผงกันสาดคอนกรีตเสริมเหล็กยื่นออกมาสั้น ๆ ก่อนที่จะเป็นแนวพนักกัน (Parapet) เตี้ย ๆ

แม้ว่าดูจากภายนอกจะเหมือนกับว่าอาคารนี้มีหลังคาตัด ทำหน้าที่เป็นดาดฟ้า เนื่องจากมีพนักกันตกเตี้ย ๆ (Parapet) ก่อขึ้นมาบังไว้ดังที่กล่าวไปแล้ว แต่ด้านหลังของแนวพนักนี้ กลับเป็นส่วนลาดของหลังคาทรงจั่ว ซึ่งปรากฏว่าในช่วงทศวรรษที่ 2480 เป็นต้นมาจะมีการทำลักษณะดังกล่าวมากขึ้น

ประการแรก อาจจะเป็นผลมาจากสมัยนิยมที่เริ่มมีการทำหลังคาตัดแบบลาดฟ้ามากขึ้นแทนการทำทรงจั่วหรือทรงปั้นหยา หรือ ประการที่สอง อาจเป็นมาจากการออกข้อกำหนดไว้ในเทศบัญญัติของเทศบาลนครกรุงเทพ เช่น **เรื่องควบคุมการก่อสร้างอาคาร พ.ศ. 2483**⁶³ ซึ่งใน *หมวดที่ 7 ว่าด้วยเรื่องแนวอาคารและระยะต่าง ๆ* ซึ่งมีการกำหนดห้ามมิให้บุคคลผู้ใดปลูกสร้างอาคารหรือส่วนของอาคารยื่นออกมาในหรือเหนือทางที่ดินสาธารณะ เว้นแต่จะได้รับอนุญาต และมีเพียงการกำหนดระยะยื่นของกันสาดไม่เกิน 2 เมตร ส่วนระยะยื่นชายคาไม่เกิน 1.5 เมตรจากผนัง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ข้อกำหนดนี้คงมีการยกเลิกไปในบางฉบับ และปรับปรุงหรือเพิ่มเติมในรายละเอียดบ้าง จนมาปรากฏในฉบับแก้ไขเพิ่มเติมที่ว่าด้วยเรื่องการกำหนดหน้าตาของอาคารในเรื่องทรงของหลังคาภายหลัง ความตอนหนึ่งในข้อ 58 เกี่ยวข้องกับการให้สร้างอาคารด้วยหลังคาตัด ระบุว่า “...หลังคาของตึกแถว อาคารพาณิชย์ อาคารสาธารณะ กำหนดให้เป็นหลังคาตัด ถ้าเป็น

⁶³ประกาศในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 21 มีนาคม 2484 เล่ม 58 หน้า 407 – 452, สามารถเข้าถึงได้จาก <https://dl.parliament.go.th/handle/20.500.13072/263103>.

หลังคาจั่วต้องมีลาดชายคาไม่ยื่นออกมานอกผนังตึกด้านหน้า และต้องทำผนังบังลาดหลังคาด้วย เว้นแต่นายช่างเห็นว่าไม่ขัดกับหลักกับหลักของสถาปัตยกรรม ...”⁶⁴

อาจพอสรุปได้ว่าด้วยความนิยมอาคารรูปแบบสมัยใหม่ที่เน้นความเรียบง่าย บวกกับการออกข้อกำหนดให้ทำหลังคาเป็นทรงตัดหรือต้องทำผนังบังลาดหลังคานี้ คงเป็นปัจจัยสำคัญให้ปรากฏตึกแถวอาคารพาณิชย์ในลักษณะดังกล่าวอย่างมาก แม้ว่าการใช้งานจริงแล้วการทำผนังบังลาดหลังคาไว้อาจก่อให้เกิดปัญหาการระบายน้ำฝนก็ตาม

ในเรื่องการประดับตกแต่งนั้น ลักษณะโดยรวมเป็นตึกที่มีความเรียบง่าย หากแต่นำเอาองค์ประกอบของอาคารมาเป็นส่วนหนึ่งของการประดับ เช่น ช่องหน้าต่างในแนวสูงสลับกับแถบเส้นตั้ง 4 แนวของเสาเอ็นที่ยื่นนูนออกมาเล็กน้อย และทำเลยขึ้นไปถึงพนักกั้นที่เป็นส่วนยอดของอาคาร โดยมีเส้นนอน

⁶⁴วสันต์ ธีรานุรักษ์, เทศบัญญัติของเทศบาลนครกรุงเทพ เรื่องควบคุมการก่อสร้างอาคาร พุทธศักราช 2483 (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2519) พร้อมด้วยเทศบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติม และเทศบัญญัติเรื่องกำหนดบริเวณซึ่งอาคารบางชนิดจะปลูกสร้างขึ้นมิได้, วสันต์ ธีรานุรักษ์ เรียบเรียง (กรุงเทพฯ : ธีรานุสรณ์, ม.ป.ป.), 19.

ของกันสาดคาตัทบ ลักษณะเช่นนี้ทำให้เกิดการเน้นด้านที่ป่าดมม
อาคารในฐานะทางเข้าหลัก ส่วนที่ผนังอาคารมีการทำร่องให้ดูคล้าย
กับงานก่อ และยังทำพื้นผิวทรายล้างเพื่อแสดงพื้นผิวหยาบแทนการ
ฉาบปูนเรียบ อาคารนี้คงเป็นรูปแบบที่ได้รับการออกแบบใน
แรงบันดาลใจแบบ Art Deco โดยเฉพาะการเน้นแถบเส้นตั้งกับ
หน้าต่างแนวสูง ตัดกับเส้นนอนที่ยื่นเด่นออกมาของแนวกันสาด

นอกจากตึกนี้แล้วยังมีตึกอื่น ๆ ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันทั้ง
รูปแบบและการประดับ ซึ่งตั้งอยู่ในซอยทิพย์วารีที่อยู่ถัดไป
สันนิษฐานว่าคงสร้างช่วงเวลาใกล้เคียงกัน และคงสร้างหลังจาก
กลุ่มอาคารที่ถนนราชดำเนินมาแล้ว อาจอยู่ในราวทศวรรษที่ 2490
หรือหลังจากนั้นไม่นาน

ภาพที่ 34 ตึกหน้าตรอกภาณุมาศ

10. โรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุง

เมื่อก่อนสมัยรัชกาลที่ 7 ในประเทศไทยยังไม่ปรากฏ โรงภาพยนตร์แบบทันสมัยอย่างต่างชาติ ดังเช่น พระราชหัตถเลขา ส่วนพระองค์ในรัชกาลที่ 7 เมื่อครั้งเสด็จประพาสเกาะชวาใน พ.ศ. 2472 แล้วทรงเสด็จไปทอดพระเนตรภาพยนตร์ที่โรงภาพยนตร์ในเมืองบันดุง ความว่า “...โรงหนังของเราเมื่อไรจะมีดี ๆ เสียบ้างก็ไม่ทราบ เงินก็ได้เป็นกอง เดียวนี้ออกจะนำขายหน้าเต็มที่ไม่สมควรกับเมืองหลวงของประเทศที่ศิวิไลส์เลย...”⁶⁵ ดังนั้น เมื่อเสด็จกลับมายังพระนครจึงทรงมีพระราชดำริให้สร้างโรงภาพยนตร์ขนาดใหญ่ที่ทันสมัยพร้อมติดเครื่องปรับอากาศ ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองกรุงเทพฯ ครบ 150 ปี โดยทรงโปรดเกล้าฯ ให้อธิบดีกรมพระคลังข้างที่ คือ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี (ม.ร.ว. มูล ตารากร) เป็นผู้เลือกสถานที่ในการก่อสร้างโรงภาพยนตร์ ซึ่งได้ทำเลอันเหมาะสมบริเวณใกล้กับตลาดมิงเมือง ตรงช่วงสี่แยกถนน

⁶⁵พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระธิดาสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีพระบรมราชินีในคราวเสด็จประพาสเกาะชวา เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. 2472 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2492), 66.

เจริญกรุงกับถนนตรีเพชร ต่อมาทรงโปรดให้หม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤดากร ทรงเป็นผู้ออกแบบโรงภาพยนตร์ และนายพลเอก พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงอำนวยการ ก่อสร้าง อันมีบริษัทบางกอก จำกัด เป็นผู้รับเหมา ซึ่งใช้เวลาในการ ก่อสร้าง 3 ปี แล้วเสร็จและเปิดใช้งานเมื่อ พ.ศ. 2476 ได้รับ พระราชทานนามว่า “ศาลาเฉลิมกรุง”⁶⁶

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมปรากฏให้เห็นเป็นอาคารแบบ โมเดิร์น เน้นความเรียบง่าย สง่างาม สื่อความหมายชัดเจนด้วย รูปทรงบริสุทธิ์⁶⁷ โดยเป็นอาคารทรงสี่เหลี่ยม ก่ออิฐถือปูน สูง 4 ชั้น ยอดบนอาคารมีตราสัญลักษณ์ของศาลาเฉลิมกรุงเป็นรูปวงกลม 3 วง สลักลายฉลุบนแผ่นเหล็กเป็นรูปหัวหนุมาน เมขลา และ รามสูร เหนือประตูทางเข้าด้านหน้าประดิษฐานรูปครุฑแกะสลัก จากไม้สักที่ทำขึ้นใหม่เมื่อ พ.ศ. 2514 พร้อมทั้งยังพบตรา

⁶⁶กิตติพงษ์ วิโรจน์ธรรมากูร, “ย้อนรำลึก 70 ปี ศาลาเฉลิมกรุง,” สารคดี 19, 222 (ส.ค. 2546) : 140 – 142.

⁶⁷เสาวลักษณ์ พงษธา โปษะนันทน์ และคนอื่น, 174 มรดก สถาปัตยกรรมในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : สมาคมสถาปนิกสยาม, 2547, 41.

พระราชลัญจกรในพระปรมาภิไธยเดิมของรัชกาลที่ 7⁶⁸ แม้ตัวอาคารภายนอกจะสร้างตามรูปแบบตะวันตก ทว่า องค์ประกอบลวดลายสิ่งประดับภายในอาคารกลับมีรูปแบบเป็นศิลปะไทย ซึ่งลวดลายประดับออกแบบโดยพระเทวาทินิมิตร⁶⁹ โดยโรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุงได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานตามประกาศกรมศิลปากรในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 135 ตอนพิเศษ 165 ง เมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2561

ภาพที่ 35 ศาลาเฉลิมกรุง

⁶⁸ กิตติพงษ์ วิโรจน์ธรรมาภูร, “ย้อนรำลึก 70 ปี ศาลาเฉลิมกรุง,” 145.

⁶⁹ กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงเทพมหานคร เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : งานผังรูปแบบ ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2538), 240.

วัดทิพยวารีวิหาร

1. ประวัติ

วัดทิพยวารีวิหารตั้งอยู่บนถนนตรีเพชร ใกล้กับย่านตลาดบ้านหม้อ ตามหลักฐานเอกสาร วัดแห่งนี้แต่เดิมเป็นของพระพุทศาสนามหายานแบบอนัมนิกาย สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีโดยชาวเวียดนามและชาวจีนที่อพยพมาจากเวียดนามพร้อมกับกองเชียงซุน ราชบุตรเมืองเว้ โดยในช่วงแรกคงมีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ระยะหนึ่ง จนร้างไปในช่วงยุคปลายรัชกาลที่ 4-5 ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระสงฆ์จีนนามว่า “ไหซัน” บูรณปฏิสังขรณ์วัดนับแต่นั้นว่า วัดแห่งนี้จึงกลายเป็นวัดพระพุทศาสนามหายานแบบจีนิกาย⁷⁰

ถึงแม้วัดแห่งนี้สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี แต่มีการบูรณะรวมไปถึงสร้างอาคารใหม่อยู่หลายครั้ง ครั้งสุดท้ายคือ พ.ศ. 2544-2554 โดยอาคารต่าง ๆ ทรวดโถมลง ทางวัดจึงรื้ออาคารเดิมลงทั้งหมดและสร้างใหม่ ส่วนประติมากรรมมีทั้งที่เป็นงานดั้งเดิม เช่น

⁷⁰หนังสืออนุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานผ้าไตรจำนวน 2 ไตร และผ้าไตรเงินจำนวน 2 ไตร มาในงานพิธีผูกพัทธสีมา ฟังลูกนิมิตอุโบสถ วัดทิพยวารีวิหาร (กัมโล่วยี่) (กรุงเทพฯ : ต้นน้ำ, 2557), 21-23.

เทพเจ้ามาจู่และเทพเจ้ากวนอูองค์ใหญ่ สร้างขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5-7 และปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ชั้น 2 นอกจากนี้ มีประติมากรรมที่สร้างขึ้นใหม่ เช่น ประติมากรรมท้าวจตุโลกบาล⁷¹

2. ศิลปกรรม

รูปแบบสถาปัตยกรรม และตำแหน่งการจัดวาง ประติมากรรมภายในวัดแห่งนี้แสดงความสัมพันธ์กับศิลปกรรม และแนวคิดพระพุทธศาสนาในดินแดนจีน สอดคล้องกับการที่วัดแห่งนี้เป็นวัดในพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบจีนิกาย ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา แต่มีข้อน่าสังเกตว่า สถาปัตยกรรมที่ปรากฏนอกจากจะแสดงความสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมแบบเฉาซันของชาวจีนแต่จิวแล้ว ยังสัมพันธ์กับสถาปัตยกรรมจีนราชสำนักสมัยราชวงศ์หมิง - ชิง และสถาปัตยกรรมแบบจีนภาคเหนือด้วย

สถาปัตยกรรม อาคารที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นงานสร้างในช่วงปี พ.ศ. 2544 - 2554 เพื่อทดแทนอาคารเดิม โดยอาคารบ่อน้ำทิพย์สูง 4 ชั้น และอาคารประธาน (อาคารอุโบสถ) สูง 5 ชั้น ทั้งนี้ ส่วนพื้นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปประธานอยู่ที่ชั้น 2 ของ

⁷¹เรื่องเดียวกัน, 33-34.

อาคารประธาน น่าสนใจว่า การสร้างวัดมีลักษณะเป็นตึกสูงถือเป็นการปรากฏการณ์ในยุคปัจจุบัน ซึ่งน่าจะมีที่มาจากข้อจำกัดพื้นที่ จึงจำเป็นต้องสร้างเป็นอาคารตึกหลายชั้นเพื่อให้พื้นที่ใช้สอยเพิ่มขึ้น

รูปแบบสถาปัตยกรรมบางส่วนแสดงถึงแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นของชาวจีนแต่จีว เช่น หน้าบันของอาคารบริวารที่มีลักษณะเป็นหน้าบัน 5 ธาตุของสถาปัตยกรรมแบบเฉาซัน กล่าวคือ ยอดหน้าบันเป็นรูปทรงเรขาคณิตและค่อนข้างสอบ (ภาพที่ 36)

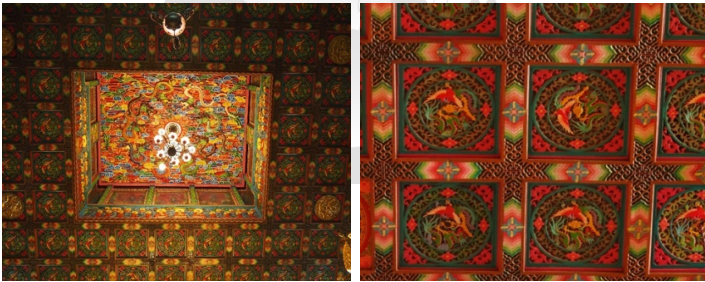

ภาพที่ 36 หน้าบันธาตุไม้แบบเฉาซัน ของอาคารบริวาร วัดทิพยวารีวิหาร

ภาพที่ 37 การประดับโจวโหล่วที่ซุ้มประตูทางเข้าวัดทิพยวารีวิหาร

นอกจากนี้ ปรากฏองค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นที่แสดง
 แรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรมแบบราชสำนักของจีนสมัย
 ราชวงศ์หมิง-ชิง เช่น การประดับประติมากรรมรูปสัตว์มงคลหรือที่
 เรียกว่า “โจ้วโช่ว” บนชายคา (ภาพที่ 37) และลายประดับบนชื่อนิย
 นิยมในสมัยราชวงศ์ชิง ส่วนแรงบันดาลใจจากสถาปัตยกรรม
 ภาคเหนือของจีน เช่น การประดับโถ้วก่งเป็นแนวยาวและการ
 กรูฝ้าเพดาน (ภาพที่ 38) อีกทั้ง ยังพบแรงบันดาลใจจากศิลปะ
 ทิเบตที่ผ่านศิลปะจีน เช่น สันหลังคามีการประดับสลับแบบทิเบต
 (ภาพที่ 39) เป็นต้น

ภาพที่ 38 เพดานภายในอาคารประธาน วัดทิพยวารีวิหาร ส่วนฝ้าเพดาน
 แบ่งเป็นช่อง ภายในช่องประดับภาพมังกรและหงส์

ภาพที่ 39 กลุ่มอาคารของวัดทิพยวารีวิหาร สังเกตได้ว่า ผู้ออกแบบใช้สถาปัตยกรรมแบบเฉาซันเฉพาะอาคารบริวาร แต่อาคารประธาน

ใช้รูปแบบสถาปัตยกรรมแบบจินผากเหินือฝมกับทิเบต

ที่มา : หนังสืออนุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานผ้าไตรจำนวน 2 ไตร และผ้าไตรจีนจำนวน 2 ไตร มาในงานพิธีผูกพัทธสีมา ฝังลูกนิมิตอุโบสถ วัดทิพยวารีวิหาร (กัมโล่วยี่).

(กรุงเทพฯ : ต้นน้ำ, 2557).

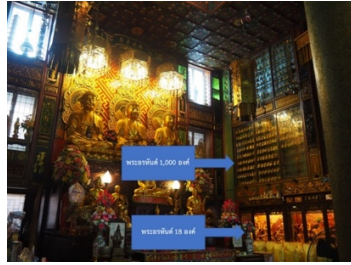
ประติมากรรม การจัดวางประติมากรรมภายในวัดแห่งนี้แสดงถึงแนวประเพณีเดิมของจีน ตัวอย่างสำคัญคือ การประดิษฐานพระพุทธรูปเจ้าประธาน 3 พระองค์ เพื่อแสดงถึงพระพุทธรูปเจ้าอมิตาภะ (ด้านขวาขององค์กลาง) – พระพุทธรูปเจ้าศากยมุนี (องค์กลาง) – พระพุทธรูปเจ้าโกซังขยคุรุไวฑูรยประภา

(ด้านซ้ายขององค์กลาง) (ภาพที่ 40) โดยการประดิษฐานในตำแหน่งดังกล่าวสืบเนื่องมาจากธรรมเนียมการสร้างสถาปัตยกรรมของจีน ที่นิยมสร้างอาคารให้หันสู่ทางทิศใต้ ซึ่งเป็นทิศมงคล ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้ด้านซ้ายของประติมากรรมประธานคือทิศตะวันออก และด้านขวาคือทิศตะวันตก ทั้งนี้ ตามหลักคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ตำแหน่งพุทธเกษตรของพระพุทธเจ้าอมิตาภะอยู่ทางทิศตะวันตกและพระพุทธเจ้าโกซัสยคุรุไวฑูรยประภาอยู่ทางทิศตะวันออก ดังนั้น พระพุทธเจ้าอมิตาภะและพระพุทธเจ้าโกซัสยคุรุไวฑูรยประภา จึงอยู่ทางด้านขวาและซ้ายของพระพุทธรูปประธาน ตามลำดับ

นอกจากนี้ พบว่ามีการประดิษฐานพระอรหันต์ 18 องค์ไว้ที่ผนังทั้ง 2 ด้านของพระประธาน ซึ่งตามความเชื่อของชาวจีน พระอรหันต์กลุ่มนี้ยังการนิพพานของตนเองตามที่พระพุทธเจ้าตรัสขอไว้เพื่อให้อยู่ช่วยเหลือเหล่าสรรพสัตว์ก่อนที่จะถึงเวลาที่พระโพธิสัตว์ไมตรยะจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า (ภาพที่ 41) ด้วยความเชื่อดังกล่าว จึงนิยมสร้างพระอรหันต์กลุ่มนี้ไว้ในวัด โดยประดิษฐานไว้ในอาคารประธานเหมือนกับวัดทิพยวารีวิหาร

ภาพที่ 40 พระพุทธรูปประธาน
วัดทิพยวารีวิหาร

ภาพที่ 41 ประติมากรรมพระอรหันต์
18 องค์ และ 1,000 องค์
วัดทิพยวารีวิหาร

อย่างไรก็ดี ประติมากรรมบางกลุ่มแสดงแนวคิดที่แตกต่างไปจากประเพณีเดิมของจีน เช่น การประดิษฐานพระอรหันต์ขนาดเล็ก จำนวน 1,000 พระองค์ ไว้บนผนังภายในพื้นที่ประธานเหนือประติมากรรมพระอรหันต์ 18 องค์ ทั้งนี้ ในพุทธศิลป์จีนปรากฏประติมากรรมพระอรหันต์จำนวนมากที่สุดคือ 500 องค์เท่านั้น อีกทั้งมีการสร้างวิหารเพื่อประดิษฐานแยกต่างหากจากอาคารประธาน เนื่องจากประติมากรรมมีขนาดใหญ่ (ภาพที่ 41)

ประติมากรรมอีกกลุ่มหนึ่งที่ควรกล่าวถึงคือ ประติมากรรมเทพเจ้าในศาสนาเต๋า (ภาพที่ 42) เช่น เทพเจ้ามาจู่ เทพเจ้ากวนอู และเทพเจ้ามังกรเขียว เป็นต้น ทั้งนี้ การประดิษฐานเทพเจ้าต่างศาสนาไว้ภายในพุทธสถานปรากฏมาก่อนแล้วในศิลปะจีน สะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติของชาวจีนที่เปิดกว้างในด้านความเชื่อด้วย

ภาพที่ 42 ประติมากรรมในศาสนาเต๋าภายในวัดทิพยวารีวิหาร

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

หนังสือ วิจัย และวิทยานิพนธ์

กรมศิลปากร. จดหมายเหตุการณ์อนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์.

กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2525.

_____. **ราชสกุลวงศ์.** กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2554.

_____. **รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3.** กรุงเทพฯ : งานผังรูปแบบ ฝ่ายอนุรักษโบราณสถาน กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2538.

กรรมการ สุธีรัตนภิรมย์ และคณะ. **อับดุลราฮิมในแผ่นดินสยาม : เนื่องในวาระครบรอบ 150 ปี ห้างอับดุลราฮิม บนผืนแผ่นดินไทย.** กรุงเทพฯ : มูลนิธิคุณแม่เซยอับดุลราฮิม, 2565.

กองโครงการอนุรักษ์ สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์.

**วรรณนิยาการ: อาคารอนุรักษ์ของสำนักงาน
ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์. พิมพ์ครั้งที่ 3.
กรุงเทพฯ : สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์,
2557.**

กาญจนาคนันท์. กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้. กรุงเทพฯ : สารคดี, 2545.

ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคนันท์). เด็กคลองบางหลวง.
กรุงเทพฯ : สารคดี, 2540.

**จดหมายเหตุเล่าเรื่องถนน เมืองบางกอก เล่ม 1 รัชกาลที่ 4 – 5.
กรุงเทพฯ : สำนักการโยธา กรุงเทพมหานคร,
2557.**

ซามูเอล เจ. สมิท. จดหมายเหตุสยามสมัย เล่มที่ 3 จ.ศ. 1246.
กรุงเทพฯ : สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2548.

น.ณ ปากน้ำ. แบบแผนบ้านเรือนในสยาม. กรุงเทพฯ : เมือง
โบราณ, 2565.

แน่นน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ
(พ.ศ.2325 - 2525). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2524.

ปราณี กล้าส้ม. ย่านเก่าในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ,
2545.

พรทวี สุพัฒน์นันท์, การจัดการอสังหาริมทรัพย์ใน
กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2444 – 2475, วิทยานิพนธ์
หลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2542.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
พระธิดาสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์พินิตใน
คราวเสด็จพระพาสเกาะชวา เมื่อปีมะเส็ง
พ.ศ. 2472. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2492.

พีรศรี โปวาทอง. สถาปัตยกรรมมิวเซียมสยาม. กรุงเทพฯ: สถาบัน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สังกัดสำนักงาน
บริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์กรมหาชน),
2564.

ภรดี พันธุ์ภากร และเสกสรรค์ ตันยาภิรมย์. **การศึกษารวบรวม
ลวดลายไม้ฉลุแบบขนมปังขิง สกุลช่างจันทบุรี.**
ชลบุรี : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา,
2547.

ยงธนีสร์ พิมลเสถียร. **อนุรักษ์นิยาการ: หน้าพระลาน ท่าช้าง
ท่าเตียน.** กรุงเทพฯ : คณะทำงานโครงการอนุรักษ์
อาคารโดยรอบพระบรมมหาราชวัง หน้าพระลาน
ท่าช้าง ท่าเตียน, 2559.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.
2525.** พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน,
2539.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน
พ.ศ. 2554.** กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2556.

รายงานการสำรวจโบราณสถานในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 3
ประเทวัง ศาลเจ้า อนุสาวรีย์ อาคารร้านค้า.
กรุงเทพฯ : งานผังรูปแบบฯ ฝ่ายอนุรักษ์โบราณสถาน
กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2521.

วสันต์ ธีรานุรักษ์. **เทศบัญญัติของเทศบาลนครกรุงเทพเรื่อง
ควบคุมการก่อสร้างอาคาร พุทธศักราช 2483
(ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2519) พร้อมด้วย
เทศบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติม และเทศบัญญัติ
เรื่องกำหนดบริเวณซึ่งอาคารบางชนิดจะปลูกสร้าง
ขึ้นมิได้.** วสันต์ ธีรานุรักษ์ เรียบเรียง. กรุงเทพฯ :
ธีรานุสรณ์, ม.ป.ป.

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. **ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของ
กรุงเทพฯ.** กรุงเทพฯ : มติชน, 2547.

สมชาติ จิงศิริอารักษ์. **สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม
สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2480.** กรุงเทพฯ : คณะ
สถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. **ความทรงจำ พระนิพนธ์
สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ.** พระนคร :
โรงพิมพ์ของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
2509.

สมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพ. **สาส์นสมเด็จ เล่ม 22.** พระนคร :
องค์การค้าของคุรุสภา, 2505.

สมบัติ พลายน้อย. เล่าเรื่องบางกอก ฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพฯ :
พิมพ์คำ, 2555.

สยามพร ทองสารี. ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัช
สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2411 - 2453): ศึกษาเฉพาะกรณีการตัด
ถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา
ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้
ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2526.

สำนักงานโยธา กรุงเทพมหานคร. จดหมายเหตุเล่าเรื่องถนนเมือง
บางกอก เล่ม 1 รัชกาลที่ 4-5. กรุงเทพฯ :
สำนักงานโยธา กรุงเทพมหานคร, 2557.

เสาวลักษณ์ พงษ์ชา โปษะนันท์ และคนอื่น. 174 มรดก
สถาปัตยกรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ :
สมาคมสถาปนิกสยาม, 2547.

หนังสืออนุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา
โปรดพระราชทานผ้าไตรจำนวน 2 ไตร
และผ้าไตรจีนจำนวน 2 ไตร มาในงานพิธีผูก
พัทธสีมา ฝังลูกนิมิตอุโบสถ วัดทิพยวารีวิหาร
(กัมโล่วยี่). กรุงเทพฯ : ต้นน้ำ, 2557.

หม่อมราชวงศ์แน่นน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ. องค์ประกอบทาง
กายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2534.

อรรรรณ ทรัพย์พลอย (บรรณาธิการ). พระราชพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 4 ของเจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร
กระทรวงวัฒนธรรม, 2561.

เอกสุตา สิงห์ลำพอง. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เครื่องเครา
ตะวันตกอัตลักษณ์นำสมัยของชนชั้นนำไทย
ช่วงต้นสมัยใหม่. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2559.

บทความ

กิตติพงษ์ วิโรจน์ธรรมากูร. “ย้อนรำลึก 70 ปี ศาลาเฉลิมกรุง.”

สารคดี 19, 222 (สิงหาคม 2546) : 140 – 142.

เอกสารต้น

“ข่าวอสังกรรม,” ราชกิจจานุเบกษา 39, ง (7 มกราคม 2465) :
2780.

“ประกาศกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เรื่อง เลิกสะพานปลาตำบล
คลองหลอด,” ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 9,
ตอนที่ 38 (17 ธันวาคม 2435) : 324.

“ประกาศยกตึกแถวถนนบำรุงเมือง และถนนเพ็ญนคร
พระราชทานเจ้าของที่,” ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 9,
ตอน 29 (15 ตุลาคม 2435) : 240 – 241.

เว็บไซต์

ก.ศ.ร. กุหลาบ. **ต้นวงศ์ตระกูลพะญาศรีสหเทพเชื้อทองเพ็ง**
(พระนคร : ม.ป.ท, ม.ป.ป., หอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร เผยแพร่, 2508), หน้า (ถ้า).
เข้าถึงได้จาก [https://mobile.nlt.go.th/ebook-
detail/example-ebook/384500](https://mobile.nlt.go.th/ebook-detail/example-ebook/384500) เข้าถึงเมื่อวันที่
20 เมษายน 2566

ประกาศในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 21 มีนาคม 2484 เล่ม 58
หน้า 407 – 452, เข้าถึงได้จาก [https://dl.
parliament.go.th/handle/20.500.13072/26310](https://dl.parliament.go.th/handle/20.500.13072/26310)
3.

ภาษาอังกฤษ

Arnold Wright. **Twentieth century impressions of Siam**
: its history, people, commerce, industries,
and resources. Bangkok : White Lotus, 1994,
reprint. Originally published : London : Lloyd's
Greater Britain Publ. Co., 1908.

Barry B. Powell. **Classical myth**. Upper Saddle River, N.J. : Pearson/Prentice Hall, c2004.

Edward Lucie-Smith. **The Thames and Hudson dictionary of art terms**. London : Thames and Hudson, 1984.

Li Tze Ling. “A study of ethnic influence on the facades of colonial shophouses in Singapore: A case study of Telok Ayer in Chinatown.” **Journal of Asian Architecture and Building Engineering** 6(1) (May 2007) : 41 – 48.

Wong Fiona E. Chiong. “A visual analysis of the eclectic shophouse façade of Malaysia and its syncretism of cultures.” **Proceeding of RSU International Research Conference 2021**, (April 2021) : 593 – 603.

ส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย เรื่อง กรุงเทพมหานคร ศูนย์กลางงานช่างแห่งแผ่นดิน:
ศิลปกรรมกับการอนุรักษ์และพัฒนาเพื่อเพิ่มคุณค่ามรดกวัฒนธรรมของชาติ

ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย (เมธีวิจัยอาวุโส) วช.
ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์
สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ
พ.ศ. 2563

กรุงเทพมหานคร ศูนย์กลางงานช่างแห่งแผ่นดิน
ทุนส่งเสริมกลุ่มวิจัย (เมธีวิจัยอาวุโส) วช. ศ. ศักดิ์ชัย สายสิงห์

